

Творча спілка вчителів України
Асоціація вчителів української мови

ОЛЕКСАНДРА ГЛАЗОВА

РІДНЕ СЛОВО

**Посібник з розвитку
зв'язного мовлення**

11 КЛАС

Київ 2000

ЗМІСТ

Повторення	
1. Мова і мовлення	2
2. Текст	5
3. Монологічні висловлювання різних типів, стилів, жанрів	8
4. Діалогічне спілкування	16
УКРАЇНСЬКИЙ МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ	19
Звертання до малознайомих та незнайомих людей	
5. Розгорнута відповідь на уроці	22
6. Реферат. Доповідь	23
7. Виступ під час дискусії	25
УКРАЇНСЬКИЙ МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ	55
Критика без завдання образи. Реагування на критику	
8. Творчий переказ	38
9. Твори на суспільну та морально-етичну теми	42
УКРАЇНСЬКИЙ МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ	47
Ділова телефонна розмова	
10. Ділові папери	
Автобіографія	49
Заява	50
Доручення	52
Розписка	54
Протокол (складний)	54
Звіт про виконану роботу	57
Відповіді до вправ	58

ПОВТОРЕННЯ

I. МОВА І МОВЛЕННЯ

1. Прочитати. Як ви гадаєте, чому Біблія ототожнює Слово з Богом?

I. 1. Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було – Бог.

2. З Богом було воно споконвіку.

3. Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього.

4. І Слово стало тілом, і оселилося між нами., і ми славу його бачили – славу Єдинородного від Отця, Благодаттю та істиною сповненого.

Євангелія від Іоанна, I:1-3, 14

II. **СЛОВО.** Слово «Логос»¹ у Євангелії від Іоанна означає другу особу Святої Трійці – Божого як Вічне Слово Боже, яке споконвіку було з Батьком і потім втілювалося в Божого Сина для нас, людей, заради нашого спасіння.

Біблійна енциклопедія

III. Таїну Святої Трійці відкрив нам Сам Господь Ісус Христос. Посилаючи апостолів на проповідь, Він сказав: «Ідіть, навчіть усі народи, хрестячи їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа» (Євангелія від Матвія, 28:19). Євангеліст Іоанн також засвідчив не тільки троїстість Божественних Осіб, але й Єдиносущність їх. «Троє існують на небі: Отець, Слово і Святий дух, і троє ці є суть єдина». Як слово, говорить Архієпископ Інокентій, є точне вираження думки, невіддільне від неї, і воно не зливається з думкою, так і Слово було в Бога, як істинний і точний образ Його. Слово Боже не є ні якістю, ні силою Бога воно – Сам Бог, Друга Особа Святої Трійці.

Закон Божий

2. Прочитати крилаті вислови. Кому належить кожен з них? Як впливали ці особистості на людей за допомогою слова? Яке значення мовлення і мови в самовираженні особистості?

1. І як бажаєте, щоб вам чинили люди, чиніть їм і ви так само. 2. Любов виникає з любові: коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю. 3. О часи, о звичаї! 4 ... Ми просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою. 5. Слово, моя ти єдина зброє, ми не повинні загинути обоє!

Словник

Особистість – індивідуальність, конкретна людина з погляду її культури, сукупності її духовних і фізичних властивостей, характеру, поведінки.

3. Прочитати. За якими джерелами – усними чи писемними – встановлено авторство крилатих висловів, поданих у попередній вправі? В усній чи писемній передачі дійшли до нашого часу народні прислів'я та приказки? Розповісти про усне та писемне мовлення.

Крилатими висловами вважаються такі поширені й загальновідомі елементи лексики та фразеології літературної мови, джерело яких може бути встановлене. На відміну від прислів'їв і приказок, що давно стали безіменними витворами, крилаті вислови зберігають більш чи менш прозорий зв'язок із першоджерелом

¹ Грецьке слово, що перекладається як «слово», «поняття», «думка», «розум».

виникнення (літературним чи конкретно-історичним). Це влучні вислови видатних осіб – письменників, філософів, політичних діячів.

З посібника

4. Прочитати. Розповісти, якими засобами людина може передавати думки й почуття. Чому найуніверсальніший засіб спілкування – словесна мова? Як пов'язані мова і мовлення?

Людина може передавати свої думки й почуття найрізноманітнішими способами. Думки й почуття музиканта виражаються в музичних звуках, художник – в малюнках та кольорах, скульптора – у формах, конструктора – в кресленнях, математика – у формулах, геометричних фігурах тощо. Думки й почуття людини виражаються в її діях і вчинках. Але якими б засобами не передавалися думки, врешті-решт вони так чи інакше перекладаються на словесну (звукову) мову – універсальний засіб серед використовуваних людиною знакових комунікативних систем.

Таке особливе становище мови пояснюється її зв'язком із мисленням.

Взаємозв'язок мислення й мови, їхня тісна спорідненість спричинює те, що своє адекватне вираження думка отримує саме в мові. Саме за допомогою мови, писемного й усного мовлення думки людей передаються на величезні відстані, переходять від покоління до покоління. Саме завдяки мові та мовленню думки та емоції окремих людей з їхнього власного надбання перетворюються на духовне надбання всього суспільства. Завдяки мові та мовленню людина сприймає світ не лише власними органами почуттів і мислить не лише власним мозком, а використовує почуттєвий і розумовий досвід людей, який сприймає за допомогою мови. Зберігаючи в собі духовні цінності суспільства, будучи матеріальною формою нагромадження та зберігання людської свідомості, мова виконує роль механізму соціальної спадковості. Завдяки цьому механізму людина включається в культуру, стає її носієм, отже, гуманізується (олюднюється).

Той, хто говорить чи пише, не тільки передає свої думки й почуття іншим людям, але й спонукає до тих чи інших вчинків, переконує в чомусь, наказує, радить, відмовляє від якихось дій тощо. Слово – велика сила.

З підручника філософії

Словник

Адекватний – відповідальний, тотожний.

Комунікативний – такий, що пов'язаний із процесом спілкування (комунікацією).

5. Прочитати уривок з поезії. Як функціонування і розвиток мови пов'язані з мовленням? Розкрити суть поняття «мертва мова». Назвати відомі вам мертві мови.

Напівзатерті древні письмена –
Колись жива, тепер забута мова –

Чиясь молитва, думка, колискова...
А тих письмен ніхто уже не зна.
Боюся долі мертвих тих письмен –
Хіба розрада, що їх вивчать вчені?
Хто ж вимовить прадавні дивні ймення,
Як вимовляли рідні їх здавен?
Хоч, може, хтось обчислить, як звучать,
І розкладе в статті, немов на таці,
Та їм живих забракне інтонацій:
На мертвих мовах – німоти печать...

Н. Нікуліна

6. Прочитати. Скласти план прочитаного. За планом переказати висловлювання. До яких форм мовлення (усної, писемної) ви вдалися, виконуючи завдання?

Писемне мовлення вимагає найвищого рівня абстракції. Це – мовлення без озвучення. Це – мовлення подумки, в уяві, мовлення, позбавлене найістотнішої ознаки мовлення – матеріального звуку.

Ситуація писемного мовлення – така ситуація, у якій той, до кого мовлення звернене, або взагалі відсутній, або не перебуває в контакті з тим, хто пише. Це – мовлення-монолог, спілкування з папером, з уявним співрозмовником, тоді як ситуація усного мовлення сама по собі – ситуація діалогу, розмови. Ситуація писемного мовлення вимагає подвійної абстракції: і від звукового оформлення мовлення, і від співрозмовника. Ось у чому полягає основна складність оволодіння писемним мовленням.

За Л. Віготським

Словник

Абстракція – уявне виокремлення найсуттєвіших, основних ознак, зв'язків, що характеризують предмети і явища.

2. ТЕКСТ

7. Пояснити, чи є подане в попередній вправі висловлювання текстом. Свою думку обґрунтувати.

Текст – це зв'язне висловлювання, що складається з речень, об'єднаних темою, головною думкою і граматично.

Ознаки тексту:

- **сміслова цілісність** (передбачає наявність певної теми (змісту) та задуму мовця, тобто головної думки висловлювання);
- **зв'язність** (забезпечується тим, що речення розміщено в такій послідовності, яка гарантує розвиток думки; кожне наступне речення додає щось нове до вже відомого; формальні засоби зв'язку речень у тексті – займенники, синоніми, спільнокореневі слова, повтори, сполучники і т. ін.);
- **структурна організація** (обов'язкові для тексту – **зачин, основна частина і кінцівка**; в основі тексту лежать не окремі речення, а більші одиниці – блоки речень, через які відбувається розвиток думки та послідовне розгортання змісту (теми).
- Такі блоки речень – синтаксичні одиниці текстового рівня. Їх називають **складними синтаксичними цілими (ССЦ)**. У порівнянні з реченням ССЦ характеризується повнішим розвитком думки. Якщо в тексті розкрито тему, то ССЦ розкриває частину цієї теми – підтему.

8. Прочитати висловлювання, довести, що воно є текстом. Визначити структурні елементи тексту: зачин, основну частину (виклад) і кінцівку. В якій частині розкривається тема тексту? Яку функцію виконують зачин і кінцівка? Визначити тему на головну думку тексту. Яка роль заголовка? Що таке ССЦ? Навести приклад із тексту.

Святиня українців

Собор Успіня Пресвятої Діви Марії було побудовано на найвищому з Печерських горбів над Дніпром у XI ст.. Ця проста й аскетично сувора будівля була прикрашена мозаїками й фресками роботи київських митців, з яких найвидатнішим був Алімпій.

У наступні століття споруду не раз перебудовували. У середині XVIII ст. до храму добудували маківки в стилі бароко. Згодом будову розширили. Поміж релігійними сюжетами стінопису було створено галерею портретів благодійників Успенського собору - князів, гетьманів, архімандритів монастиря. Храм був одним із найяскравіших досягнень українського бароко.

У роки радянської влади коштовності Печерської лаври було конфісковано, а Печерський монастир оголошено державним культурно-історичним заповідником.

Під час окупації фашистами Києва 1941 року німецькі війська розташували на території лаври батареї зенітної артилерії. 3 листопада стався грандіозний вибух – собор Пресвятої Богородиці було висаджено в повітря. Відомо, що

залишаючи місто, радянські бійці замінували деякі громадські й культурні будівлі. Причину вибуху досі не з'ясовано.

Суперечки про те, хто знищив Успенський собор, не вщухають. Потрібна копітка праця у вивченні матеріалів злочину і ґрунтовному їх дослідженні фахівцями. Таємниця варварського знищення собору хвилює не лише нас – вона не залишить байдужими й нащадків.

Понад півстоліття храм чекав на своє відродження. Собор Успіня Пресвятої Діви Марії – покровительки України – національна святиня українців, його було відбудовано.

З календаря

Словник

Бароко – стиль у європейському мистецтві кінця XVI - середини XVIII ст., що характеризується декоративною пишністю та урочистістю.

Як правило, на початку ССЦ стоїть речення, яке несе в собі найважливішу інформацію блоку і відзначається відносною самостійністю. Таке речення називається **самозначним (автосемантичним)**. Після нього йдуть речення, які допомагають уточнити, поглибити, конкретизувати зміст автосемантичного речення.

До складу тексту поряд із ССЦ можуть входити й окремі речення. Так буває, коли такого речення досить, щоб охопити весь зміст підтеми тексту.

Здебільшого ССЦ збігається з абзацом. Проте буває, що ССЦ членується на кілька абзаців (що надає текстові експресивності² – в художньому та публіцистичному стилях).

9. Визначити підтеми (частини загальної теми) поданого в попередній вправі тексту. Звернути увагу на відповідальність підтем абзацам. Проаналізувати будову абзаців. Чи в усіх випадках абзац і ССЦ збігаються? Вказати автосемантичні речення. Чи є в тексті речення, які не входять до ССЦ? Назвати їх.

10. Поданий уривок перетворити на текст, додавши самостійно складені зачин та кінцівку. До тексту дібрати два варіанти заголовка: співвідносний з темою та співвідносний з головною думкою тексту.

Іван Григорович-Барський – талановитий архітектор, яскравий представник українського бароко. Його роботи – міський водогін на Подолі, фонтан Самсон,

² Експресивність – виразність, підкреслене виявлення почуттів і переживань.

надбрамна церква Кирилівського монастиря, Покровська церква, церква Миколи Набережного.

Його брат Василь (мав псевдоніми Плака, Альбов) – видатний мандрівник і письменник. У подорожніх нотатках із багатьма малюнками він розповів про життя, звичаї та історичну долю населення, торгівлю в країнах, які відвідав. Після двадцятирічних мандрів (він відвідав Угорщину, Болгарію, Австрію, Румунію, Молдавію, Італію, Грецію, Палестину, Сирію, Аравію, Єгипет) Василь Григорович-Барський повернувся додому, до Києва.

11. Продовжити текст за поданим початком (зачином), заздалегідь обміркувавши його тему і головну думку. До завершеного тексту дібрати заголовки.

Могутні хвилі національного відродження повертають нам імена знищених у сталінські часи гідних дітей України. Але реабілітації потребують не лише люди, а й пам'ятки. Оті собори наших душ – неперевершені взірці краси й гармонії, свідчення величі народного духу.

Словник

Реабілітація – поновлення доброго імені, репутації несправедливо заплямованої або безпідставно звинуваченої людини; відновлення в правах людини, стосовно якої скасовано судовий вирок.

3. МОНОЛОГІЧНІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ РІЗНИХ ТИПІВ, СТИЛІВ, ЖАНРІВ

Мовлення існує в двох формах спілкування – **монологічний** та **діалогічний**.

Монологічне мовлення – це висловлювання однієї особи (усне чи письмове) з метою передачі інформації, впливу або спонукання до дії. Саме від визначеної мовцем комунікативної мети висловлювання залежить вибір способу викладу змісту монологу, тобто тип мовлення.

Розповідь вибирають, якщо потрібно розказати про якісь події. Розповідь відтворює реальне життя в динаміці (**дії та події розгортаються в часі й просторі**).

До **опису** вдаються, якщо треба описати якийсь предмет або явище, показати його відмінність від інших, до нього подібних. Опис відтворює реальне життя у статиці, основна його особливість – **одномоментність сприйняття дійсності**.

Роздум як тип мовлення застосовують, якщо потрібно пояснити причину або суть якогось явища чи процесу, довести певну точку зору. Роздум виражає **причиново-наслідкові відношення**.

Оцінка предмета (явища) – висловлювання, змістом якого є вияв

ставлення мовця до того, що він розповів, що описав, чи щодо суті явища або предмета, про який йдеться в роздумі.

Кожен тип мовлення має певні мовні особливості.

Для **розповіді** характерне:

а) вживання обставин часу, що вказують на послідовність перебігу подій або виконання дій (*спочатку, тоді, потім, пізніше*), та обставин місця (*в Україні, у школі, у класі, на обійсті*);

б) використання дієслів-присудків зі значенням послідовності дій, що стосується однієї особи (*народився, навчався, працював, написав*).

Для **опису** характерне:

а) вираження одночасності через дієслова однієї часової форми (тільки в теперішньому, тільки в минулому або тільки в майбутньому часі);

б) уживання однорідних членів речення;

в) використання неповних речень з опущеним присудком або дієсловом -зв'язкою в складеному іменному присудку (*Чоло – високе. Очі – темно-сині й лагідні*).

Для **роздуму** характерне:

а) уживання складнопідрядних речень з підрядними причини, мети, умови;

б) використання обставин причин, мети, умови;

в) вживання вставних слів, що вказують на порядок висловлення думок, джерело інформації, упевненості чи невпевненості.

*12. Прочитати уривок, з'ясувати, до якого типу мовлення він належить. Розповісти про характерні особливості **опису**. Відповідь проілюструвати прикладами з тексту.*

Цвінуть соняшники. Озвучені бджолами, вони схожі на круглі кобзи, піднесені землею на високих живих стеблах. Тіло кобз пахуче, вкрите жовтим пилом, поросле пелюстками, золоте... Всі соняшники веселі, але водночас по-доброму замислені, кожен щось хоче сказати тобі, тільки підійди, наблизь своє обличчя до нього – уважного і доброзичливого...

За Є. Гуцалом

13. Прочитати. Визначити, до якого типу мовлення належить уривок. Розповісти про особливості розповіді, підтверджуючи сказане прикладами з уривка.

- Пустіть колядувать! – чую голос дівочий знадвору. В маленькім віконці рожевіє на морозі дівоче лице.

«Молодець Сашечко та по торгу ходив, Святий вечір...» - заспівало зразу аж чотири дівки. ...Притулившись на лавці край вікна з рушниками, я весь перетворююсь на слух. І вони тоді довго і повільно виспівують мені талан. Вслухаючись в чарівні слова, я починаю видіти: великий молодець, ходжу я по торгу з конем. І мушу я ніби продати коня. А кінь у яблуках, шия крута, червона стрічка в гриві, одспівує мені на вухо не продавати його. А слова коневі у дівчат такі, що повік пам'ятатиму: «Ой чи не забув, як війську був, як ми з тобою бились з ордою, да як же за нами турки влягали, ой, да не самі турки, пополам з татарами. Да догнали ж бо нас аж на тихий Дунай, до крутого берега, - святий вечір...»

Потім співали другі і треті дівки. Чого тільки не чув я про себе! Після того мене переносили вже зовсім сонного на піч. Там я і засинав...

За О. Довженком

14. Прочитати. З'ясувати тип мовлення, покладений в основу уривка. Як відрізнити розповідь з елементами опису від поєднання розповіді з описом або крапленьня опису в розповідь (як в уривку, поданому в попередній вправі)?

Ген пасуться двоє коней. Йду і мимоволі звертаю все лівіше, поки не опиняюсь поблизу них. Чалий і карий поопускали голови, скубуть траву, - так, немов своїми вологими губами обцілюють, голублять цей луг; мене вони вдавано не помічають, але досить ще ступити до них, як чалий і карий підводять голови, гриви їхні сплескують і розливаються, - тепер коні насторожено вглядаються в мене, в якусь мить у їхніх очах видно тільки бездонне, чорноземне здивування, потім коні повертаються до мене хвостами, знову пасуться...

Тоді я, усміхаючись якомога дружніше, пробую підійти до них. Коні мене підпускають, і коли я гладжу по зігнутій шиї карого, відчуваю, як вона злякано тремтить. Моя рука повзе по гриві, повзе, я вже простягаю другу руку, щоб зіпертись, щоб вискочити... але карий, уловивши в тому моєму русі щось підозріле, одскакує вбік, а за ним і чалий, вигнувши спину та різко загрибаючи передніми ногами повітря, також скаче, вони обоє іржуть і легкою рисою віддаляються від мене.

Скільки я потім не ходжу слідом, вони вже не підпускають мене.

За Є Гуцалом

15. Прочитати байку. Що подано в байці – опис троянди чи її оцінка? Як розрізнити ці типи мовлення? Що в них спільного і що відмінного?

Троянда

В саду Хоминому, навпроти веранди

Розквітла на диво красива троянда.

- Яка кострубата! Огидна яка! –

Почувся сухий тенорок Будяка.

- Паскудна! Потворна! Я просто в відчаї! -

Услід пролунав голосок Молочаю.

- Від неї смердючий, важкий іде дух! -
Скривившись, промовив зелений Лопух.
Хома пробубнів: - Може, й справді потворна?!
Подумав... і вирвав Троянду із коренем.

Не тільки троянди псує той Хома,
У котрого власної думки нема.

Ю. Кругляк

16 Прочитати. З'ясувати покладений в основу уривка тип мовлення. Розповісти про види роздуму (роздум-доведення, роздум-пояснення та міркування). До якого виду роздуму належить поданий текст? Свою думку обґрунтувати.

От як воно буває в житті. Людина щось витворює для себе, на перший погляд, наче й велике та вічне, сподіваючись вразити світ та й самому мати від того радість бодай наприкінці життя. А життя мудріше за людину. Її не стає, вона віднуртувала свою мить і вгасла, спалила себе на власному багатті... І тепло багаття доброї людини ще довго гріє інших, а може, навіть не згасла ніколи, й тим вільно скористатись кожному, хто здатний не відкидати пріч тепло життів, які горіли до нього, не ставити одне своє життя в центрі всесвіту, серед безмежної галактики життів.

Лише тирані можуть плекати надію, що всесвіт належить їм увесь без обмежень. Вони навіть можуть існувати деякий час у тому ілюзорному надсвіті, певні, що вони вічні, тоді як вони такі ж весняні метелики, як і всі інші, хіба що з більшим чи меншим вкрапленням на крильцях...

За В. Земляком

Роздум-доведення відповідає на питання **ЧОМУ?** Розгорнутий роздум-доведення складається з трьох частин: тези (думки, що потребує доведення), доказу (або кількох доказів) та висновку. У стягнутому роздумі-доведенні висновок відсутній.

Роздум-пояснення відповідає на питання **ЩО ЦЕ ТАКЕ?** Він складається лише з тези, що сприймається як істинна, а тому не потребує доведення.

Міркування – це висловлювання, що включає ланцюг тез.

17. Прочитати. Вказати наявні в тексті тези, докази, висновок. Які види роздуму покладено в основу міркування?

Основні сфери життєвих виявів людини – робота і сім'я. Кожен прагне досягнути глибинний смисл життя і бути щасливим. Проте зазнати щастя автоматично, не докладаючи жодних зусиль, мало кому вдається, тому що здатність бути щасливим залежить від того, наскільки людина знає саму себе, чи спроможна сьогодні стати досконалішою, ніж була вчора, а завтра кращою, ніж є сьогодні. Те, що сприймалось як щастя вчора, післязавтра може видатися чимось звичайним і буденним, бо ж найбільше цінується те, що досягається напруженням сил. І ще одне – щастя кожного залежить від щастя інших людей. Щасливим почувається лише той, хто впевнений у здоров'ї та добробуті своєї родини, і той, чия праця стає в пригоді близьким або й далеким від нього людям. І, нарешті, найщасливішим можна вважати того, хто задоволений результатами своєї роботи і має міцну та дружну родину. Таким чином, щастя треба навіть не заслужити, а вибудувати власними зусиллями.

З журналу

Основні різновиди літературної мови, які використовуються за різних обставин спілкування, називають **стилями**.

У сучасній українській літературній мові розрізняють стилі **розмовний та книжні (науковий, художній, офіційно-діловий, публіцистичний, конфесійний³)**.

18. Визначити стиль уривка, поданого у вправі 16. Назвати найсуттєвіші для художнього стилю мовні засоби.

19. Прочитати. З'ясувати стиль висловлювання. Назвати мовні засоби, найсуттєвіші для наукового стилю. У яких сферах життя суспільства вживається науковий стиль?

СМИСЛ ЖИТТЯ – поняття етики та морально-світоглядні уявлення, завдяки яким людина співвідносить себе та свої вчинки з вищими цінностями, з ідеалом (найвищим благом), тим самим одержуючи можливість виправдати своє існування у власних очах та перед іншими людьми. З погляду змісту найвищого блага виділяють такі типи обґрунтування смислу життя: *гедонізм* (смысл життя пов'язується з отриманням насолоди), *прагматизм* (смысл життя пов'язується з досягненням успіху), *корпоративізм* (груповий егоїзм, смысл життя пов'язується з

³ Довго замовчуваний з відомих причин конфесійний стиль обслуговує сферу релігійно-церковного життя суспільства. Його використовують у богослужбових книгах, церковних відправах, проповідях, молитвах.

належністю до обмеженої спільноти людей, яка переслідує приватні інтереси), *перфекціонізм* (смісл життя пов'язується зі самовдосконаленням особистості), *гуманізм* (смісл життя пов'язується зі служінням іншим людям).

Зі словника етики

20. Прочитати. З'ясувати стиль уривка. Назвати найсуттєвіші для публіцистичного стилю мовні засоби, розповісти про сфери його вживання.

Кінець вісімдесятих – початок дев'яностих років ХХ сторіччя – благословенна точка відліку рясного народження українців.

Тисячами «вмирали», хохли, малороси, новороси, недороси, забираючи з собою в небуття лихі свої набутки: байдужість, обережність, терплячість, догідливість, боязкість, безпам'ятство.

Українці народжувалися тисячами. Вони рівнялись на вічні святині, серед яких – Незалежність. Для них це був смісл життя, його кредо. Адае генетична пам'ять українців – незнищенна.

Українці зроблять навіть неможливе, аби дійсність їх не зрадила, аби Незалежність не загинула під уламками ХХ століття.

За В. Гуменюком

Словник

Кредо – переконання, основа світогляду.

21. Назвати найсуттєвіші мовні ознаки офіційно-ділового стилю, розповісти про сферу його вживання, назвати види ділових паперів.

22. З опорою на таблицю зробити стилістичний розбір поданих висловлювань.

Послідовність стилістичного розбору

1. Кому адресовано текст (уривок). Мета (завдання) висловлювання.
2. Сфера суспільного життя, для якої створено висловлювання.
3. Діалогічна чи монологічна форма висловлювання.
4. Уживання чи невживання слів у переносному значенні.
5. Наявність або відсутність емоційно забарвленої, діалектної, просторічної лексики, розмовних конструкцій, індивідуальної манери викладу.
6. Застосування чи незастосування спеціальної термінології.
7. Уживання властивих певному стилеві граматичних форм (наприклад, безособових дієслів, дієслів у наказовому способі і т. ін.).
8. Використання чи невикористання специфічних синтаксичних конструкцій, зокрема кліше.
9. Порядок слів у реченнях (прямий чи зворотний).

Висновок: отже, текст належить до ... стилю.

Словник

Кліше – готовий мовний зворот, що використовується за певних умов у подібних текстах, полегшуючи процес спілкування.

1. **ЧЕСТЬ** – категорія етики, тісно пов'язана з категорією *гідності*. Подібно до гідності, поняття Ч. розкриває ставлення людини до самої себе та ставлення до неї з боку суспільства. Однак на відміну від поняття *гідності* моральна цінність особистості в понятті Ч. пов'язується з конкретним суспільним становищем людини, її діяльністю та її визнаними моральними заслугами. Якщо уявлення про *гідність* впливає з принципу *рівності* всіх людей у моральному плані, то поняття Ч., навпаки, диференційовано оцінює людей, що знаходить вияв у їхній *репутації*. Відповідно Ч. вимагає від людини підтримувати (виправдовувати) таку репутацію. Поняття Ч. передбачає у ставленні до людини ту міру поваги, на яку вона заслуговує, тоді як людська гідність кожного має право на повагу.

Зі словника етики

2. Воля кожного народу немислима без здорових морально-етичних основ суспільства, у якому мають поважатися насамперед людська честь і гідність.

Саме за честь і гідність платили кров'ю лицарі національної свободи, сподвижники Наливайка, Хмельницького, Мазепи, за них мордувався Шевченко, застерігаючи нас, сучасників, що «...Україну злії люде присплять, лукаві, і в огні її, окраденую, збудять». А лукаві не тільки приспали сердешну, прийшовши вовками хижими в овечих шкурах, потоптавшись при цьому на могилах батьків і дідів, наглумившись над національними святинями, - вони, на чий совісті репресії і голодомори, розіграли наприкінці віку справжнісіньку прелюдію до Апокаліпсису...

Хто ж диригент у цій сатанинській грі? Хто нав'язує нам чужу мораль? Хто культ наживи та ідею «надлюдини» зводить до найвищих моральних цінностей, перекреслюючи тим самим усі чесноти й добродієвості? Хто національну ганьбу (взяти хоча б приклад «роксолянства», який допомагає тепер продукувати модернізовану форму торгівлі українськими красунями) подає як гордість, як пишання нашою історією?

З журналу

3. Понад усім поставмо честь, панове.
Ще вчора ми стрілялися за неї.
Душа безчесна і безчесне слово –
Оце і є той сатанинський невід.
Він упіймав і регоче, клятий.
Торги, торги, - не *що* вже, а за *скільки*.
А як нема орлів, не жди й орляток.
Лиш ті, що горло... за корита й пільги.

Н. Поклад

4. Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, використанням і поширенням такої недостовірної інформації.
З Конституції України

Жанри – історично сформовані види текстів різних стилів, які залежать від особливостей їхньої комунікативної мети, змісту, форми, обсягу, способу викладу думок.

Жанри художнього мовлення – *оповідання, повість, роман, казка, поема* і т. ін. (жанровий поділ художніх творів залежить від родів, до яких вони належать: епосу, лірики, драми).

Жанрами наукового мовлення можна вважати *визначення поняття, план, тези, конспект, доповідь, рецензію, анотацію* і т. ін.

Жанри публіцистичного мовлення такі: *стаття, репортаж, відгук про твір мистецтва, інтерв'ю* та ін.

Жанри ділового мовлення: документи та ділові папери (*заява, доручення, розписка, автобіографія, протокол, звіт* та ін).

23. Прочитати текст, визначити його стиль і жанр. Який тип мовлення покладено в основу тексту? З якою метою поєднано **монологічне та діалогічне мовлення**?

Указ

Іде козак дорогою,
Дівку надибас;
Вийняв папір з-за пазухи
Та їй і читає:
«І прочая, і прочая...
По сему указу
Козак должен кожну дівку
Цілувать по разу».
- Чуєш, дівко, що в указі?
- Та чую, козаче.
І вже ж рада та дівчина,
Аж мало не скаче!
- А приглянься-но, козаче,
До того указу:
Чи нема там написано,
Щоб іще разу?

4. ДІАЛОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ

Діалогічне спілкування здійснюється в усній формі під час безпосереднього контакту співрозмовників, висловлювання яких чергуються. Таким чином, кожен, хто бере участь у діалогічному спілкуванні, і говорить, і слухає. Висловлювання співрозмовника, що бере участь у діалозі, називається **реплікою**.

У письмовій формі діалогічне мовлення використовується в художніх творах.

24. З'ясувати, скільки осіб бере участь у діалозі. Які слова автора вказують на інтонацію, жести, міміку мовців? Прочитати діалог за особами, використовуючи відповідну інтонацію, жести та міміку. Спробувати переказати уривок, замінивши діалог непрямою мовою. Що втратив уривок у такому переказуванні? Пояснити, з якою метою письменник використав у своєму творі саме діалог.

З оселі вийшла мати, глянула.

- Це ти?

- Це я, мамо, - він підходить до неї, охоплює її загрубілі руки, що відмиваються тільки взимку.

- Ой Богданочку, - вона припадає головою до його грудей і починає схлипувати.

- Чого ви? - і пригортає матір.

- Хіба ж я знаю? - вона витирає очі краєчками хустини, крізь сльози заглядає йому в очі.

- Богданчику, ти знаєш, хто ти мені? Ти щастя моє, і надія моя, і все, чим я живу, бо що ж я без тебе?

- Я пам'ятатиму це, мамо.

- Богданчику, дитино, а ти... не звихнувся тепер?

- Як це?.. - злякано поточився назад, не розуміючи її.

- Прийшли до мене, сину, чужі листи. Пишуть, що ти звихнувся... запродавцем став. Я вірю тобі! - шелестять її слова, шелестять її сльози.

- Вірте, мамо. Хоч би що трапилось зі мною, вірте, бо я ваш син і ніколи не стану безбатченком, ніколи! То тільки страшні жорсткосердці могли таке написати вам. Якби навіть усе золото, усі скарби світу кинули мені під самі ноги, то й тоді я не став би чийось послугачем, бо ж своєю землею живу, за це ладен і вмерти. Чуєте, мамо?

За М. Стельмахом

* У якій ситуації, офіційній чи неофіційній, відбувається поданий діалог? Пояснити, за якими ознаками ви це визначили.

25. Прочитати народні усмішки за особами, використовуючи відповідну інтонацію, жести та міміку. Яка роль цих допоміжних засобів у діалогічному спілкуванні, що здійснюється в побуті (неофіційній ситуації)? Вказати просторічні слова.

1. - Ну що ж, Мартине, чи все в нас дома гаразд?
- Все, Богу дякувати. Тільки ніжик ваш, пане, отой маленький, поламався...
- Тільки б і лиха було! Чого ж він поламався?
- Поламали, як із коней шкуру здирали.
- Як? То коні поздыхали? Чого?
- А як заслабли пані, то тих дохторів возили рано і ввечері... То мушили поздыхати!
- А чого ж то пані слабі були?
- Тоді, як двір наш горів, то пані насилу вискочили з пожеару, та злякались дуже, заслабли та й вмерли - царство їм небесне.

2. - От якби нам виграти машину! Я сів би за руль, мама поруч, Світлана і Гриць ззаду. Сіли б і поїхали на тиждень до бабусі...

- Тату, давай я сяду за руль...
- Ні, ти ще малий.
- Я хочу за руль...
- Ні, тобі рано, підрости!
- Мамо, скажи татові, я сяду за руль.
- Грицюню, ти розіб'єш машину!
- За руль хочу...
- Мовчи!
- Я хочу...
- Грицько, вилазь геть із машини! Сидітимеш дома!

Народна творчість

Для довідок

Просторічні слова - лексика, що вживається в умовах неофіційного спілкування, переважно в побутовій розмові: слова, невластиві літературній мові (*сюдою, соша*); слова зі значенням згрубілості, фамільярності (*читалка, шантрапа, хитрюга, ляпати*).

Значна роль у діалогічному спілкуванні, особливо в неофіційному спілкуванні, належить **інтонації, жестам, міміці**, які створюють додатковий план діалогу – **підтекст**⁴¹.

В умовах офіційного спілкування інтонація, жести та міміка – лише допоміжні засоби виразності, тоді як основний зміст передається за допомогою лексики.

26. Прочитати. З'ясувати, де, коли й між ким відбувається розмова. Офіційна чи неофіційна ситуація спілкування? Прочитати діалог за особами, використовуючи відповідну інтонацію, жести та міміку. Яка роль цих засобів в офіційній ситуації спілкування? Які з реплік наближаються до монолога? У чому полягає подібність?

- Товариство, перед тим, як обмінятися думками, може, в когось будуть питання? - завуч сів за стіл директора.

- У мене є! - по-школярськи підняв руку Пасикевич.

- Прошу, прошу вас, - шанобливо нахилив до нього завуч голову.

- Я хотів би запитати шановного колегу, навіщо він затушкував класове єство даного письменника? Це у вас вийшло позасвідомо чи свідомо?

- Свідомо! - відрізав Богдан. - Я стверджую, що цей письменник - народний письменник!

- Я пропоную кваліфікувати урок як політичну близорукість і намагання затушкувати класовий антагонізм, - непримиренні очі Пасикевича блищали ніби з засідки.

- Отак за онучу можна підняти бучу! - не витримав Володимир Сергійович. - Я не літератор, але думаю, що ми прослухали дуже інтересний урок, і не знаю, навіщо комусь шельмувати нашого дійсно шановного колегу?

- Це, Володимире Сергійовичу, невиправданий з вашого боку гнилий лібералізм, - через голову директора звернувся завуч до вчителів. - Товариство, я пригадую собі приказку мого рідного села: старе веретено вміє прясти пряжу. Це вміння сьогодні ще раз продемонстрував вельмишановний товариш Пасикевич. Він відкрив нам очі на такі нюанси, що могли пройти повз нашу увагу.

- Я теж хочу сказати про старе веретено, - заgrimів Ярема Григорович. - Воно вміє прясти пряжу. Але сьогодні воно пряло не пряжу, а ткало сіті. На кого? На молодого колегу. Це старе веретено ткало сіті на святині нашій, на дух наш, затискаючи його лещатами невігласької схеми. Пізнаючи себе, стверджуючи себе в новому світі, ми повинні гордитись духом своїм, словом своїм, історією своєю, а не четвертувати її псевдонауковими схемами, чи старим веретенем, чи товчачкою. Один філософ стверджував: найбільше диво у світі - зорі і те, що криється в голові людини. І грішно тьмарити і зорі, і розум!

⁴ Підтекст - внутрішній прихований зміст висловлювання

- Дозвольте, дозвольте! - од гніву на обличчі Пасикевича побільшало крові й м'яса.

- Поки що не дозволю - я ще не закінчив, - пронизав його повстанськими очима Ярема Григорович. - У вашому питанні я побачив жагу сенсації і не побачив ні грана інтелігентності. - Він звернувся до вчителів:
- А Богдану Васильовичу, друзі, варто подякувати за урок.

За М. Стельмахом

Словник

Сенсація - повідомлення, що викликає загальне зацікавлення, збуджує громадськість, здійснює сильне, приголомшливе враження.

Інтелігентність - освіченість, культурність, розумова і моральна розвиненість.

УКРАЇНСЬКИЙ МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ

Звертання до малознайомих та незнайомих людей

27. Прочитати. Які з використаних у поезії звертань найдоречніші в спілкуванні з малознайомими та незнайомими людьми? Свій вибір обґрунтувати.

У спілкуванні людям личить
Те, що народ від серця зичить.
А є ж тут і чудесні форми,
Питомі українські норми:
Шановні і вельмишановні,
Панове і товариші,
А побажання - шани повні,
Бо теплі, щирі, від душі.
І ви, добродію і пане,
Військовий - пане капітане.
І ви, добродійко і панно
(Хіба звучить не бездоганно?)
Й звертання кожне не єдине:
І господарко, й господине!
Звучить яскраво і ласкаво.
Але чому? Для вас цікаво?
Тому, що ввічливо, пристойно,
Велично, гідно і достойно!

Д. Білоус

28. Прочитати. Чи погоджуєтесь ви зі сказаним? Висловити власне ставлення до використання в наші дні звертань **пане, пані, панно та добродію, добродійко**. Свою думку аргументувати. Як сьогодні сприймається звертання громадянин? Чому?

I. Панує думка, що слово *пан* повстало через скорочення слова *жупан*, як у російській із *государ* повстало *судар*.

Слово східного походження - жупаном звався панський урядник, пізніше взагалі владика якоїсь більшої чи меншої країни. У румунській мові, куди воно проникло з болгарської, слово *журан* і досі живе у значенні *пан, господар дому*. На думку деяких учених, саме це слово, проникши у західнослов'янські мови, скоротилося на слово *пан*.

Слово *пан* відоме у наших пам'ятках із XIV-го віку. Спочатку воно стосувалося тільки до великих владик, а пізніше ступенево опускалось все нижче, аж поки не стало словом загальним.

...Слово *пан* так сильно закріпилось у нас, що годі вивести його з нашої мови, хоч воно мало демократичне й не все пасує до нашої історії. *Громадянин* сильно шириться останніми часами, як слово демократичне. *Добродій* - дуже гарне давнє наше слово, відоме з XV віку, визначало перше людину, що справді робила комусь добро, а пізніше перейшло на титул людей поважних. Для теперішнього часу всі титули придатні: *пан* у буденній розмові; коли хочемо підкреслити свою демократичність, вживаємо *громадянин*, коли ж хочемо висловити свою чемність і повагу до людини, звемо її *добродієм*...Але не повинно вживати слово *пан* самого, - все кажемо: *паи учитель, пан професор*, а не просто *паи*.

Митрополит Іларіон (Іван Огієнко)

II. У грецькій міфології Пан - покровитель усієї природи. Можливо, народна етимологія пов'язує ім'я Пан з грецькими займенниками *пан* -усе, *пantes* - усі. Деякі філософи вважали, що Пан - уособлення всесвіту і "вбачали в ньому якесь божество, розлите в усій природі, творця і володаря всього суцього"⁵.

Людина в часи поганства, без сумніву, більше відчувала себе часткою природи (аніж її господарем) і почувалась *паном* у первісному значеннєвому вимірі - людиною неба і землі, тобто такою, що з'єднує небо і землю.

Минуло не одне століття, доки суттєво, до невпізнання зруйнувалось внутрішнє значеннєве осердя цього слова, з іншим значенням воно увійшло в свідомість наступних поколінь українців, що вже відчули на собі гніт і гноблення людини людиною. Щоправда, народна мудрість ще довго не погоджувалась із новою семантикою: *Не той пан, що надів жупан, а той, що в нього щире серце*. Це вже значно пізніше народились вислови: *З паном не будь за пан-брата*. Цілком закономірно, що все, "що паном звалось", сприймалось як негативне, і рідко бувало по-іншому: *Дивись! Пан, а балакає, як люде!*

Первинне значення звертань *пане, пані* було відроджене вже за часів Запорізької Січі: "Дозвольте, пане-батьку, поки що залишитися за челядника" (Ю.Мушкетик.) Однак марно не пройшло поневолення значної частини України Річчю Посполитою, що утворило відомий асоціативний зв'язок, оскільки форма звертання *пане, пані* - переважна у поляків. Для старшого покоління українців діє стереотип: пан - це неминуче гнобитель.

⁵ Див. Словник античної міфології. - К., 1985.

Ось чому треба бути розважливими, повертаючи в сучасний мовленнєвий етикет безсумнівно давнє традиційне звертання українців. Зрозуміймо: незнання історії слова породжує супротив, а отже, потрібно уникати категоричності й насильницького запровадження норми. Потрібен час для соціальної адаптації цього звертання, інакше для більшості громадян України воно залишиться "паперовою" формою ще не одне десятиліття.

За С.Богдан

Словник

Етимологія - походження слова; первісна форма і значення слова. **Семантика** - смислова сторона мови (слів, словосполучень). **Асоціація** - зв'язок між окремими психічними актами (уявленнями, думками, почуттями), унаслідок чого одне уявлення, почуття спричинює інше. **Адаптація** - пристосування.

29. Використавши деякі з поданих у рамці звертань, скласти та "проговорити" мікродіалоги (2-Зрепліки), уявивши, що:

- вихідного дня перед концертом у філармонійному залі ви зустріли новопризначеного директора вашої школи з родиною (ім'я та по батькові директора вам невідомі);
- під час відвідання виставки комп'ютерної техніки ви зустріли учнів сусідньої школи (ви знайомі, проте не пам'ятаєте їхніх імен);
- вас відрядили передати запрошення на святкування ювілею школи її давнім випускникам: письменникові, акторові драматичного театру, головному конструкторові заводу (ви з ними незнайомі, записати їхні імена та по батькові ви забули);
- разом із бабусею ви поїхали на зустріч з далекими родичами, які, досліджуючи спільний родовід, розшукували вас упродовж кількох років (ви побачитесь із ними вперше);
- заблукавши в незнайомій місцевості, ви нарешті зустріли подорожнього, у якого маєте розпитати, як дістатись залізничної станції (автобусної зупинки).

Пане! Пані! Панно! Паничу! Панове! Товариство! Товаришу!
Брате! Шановний (вельмиповажаний, ласкавий) пане! Громадянине!
Пане (добродію) Степане! Пані (добродійко) Галино! Паничу Олександрє!
Пане Семенченко! Пані Бондаренко! Пане директоре! Пані вчителько!
Пане господарю! Панове-молодці! Пане - брате! Братове! Друзі! Шановні!

30. Дібрати та записати 7-10 етикетних формул, що використовуються для привернення уваги співрозмовника. Окреслити 4-5 ситуацій спілкування, коли використовуються такі формули. Скласти та "проговорити" діалог, можливий в одній із визначених вами ситуацій.

Зразок.

Дозвольте у Вас запитати (до Вас звернутись); чи можна Вас потурбувати;...

5. РОЗГОРНУТА ВІДПОВІДЬ НА УРОЦІ

Репліка, яка започатковує розмову, визначає тему та мету спілкування, називається **стимулом**. Вона спонукає співрозмовника до відповіді або до дії. Репліка, що звучить у відповідь, називається **реакцією**. Її лексичний склад та граматична структура залежать від репліки-стимулу.

У побутовому спілкуванні (неофіційній ситуації) репліки-стимули і репліки-реакції здебільшого лаконічні за формою, емоційні, експресивні. Діалогічне спілкування в побуті здебільшого непередбачене, ситуативне.

В офіційному спілкуванні репліки-реакції найчастіше складаються з кількох речень і нагадують монологи. Це надає спілкуванню змістової завершеності та вичерпності. Таке спілкування найчастіше добре обмірковане, заздалегідь підготовлене (наприклад, відповідь учня на уроці).

31. Скориставшись поданою нижче нам'яткою, скласти план відповіді на одне із запитань. За планом "проговорити" текст відповіді на це запитання на уроці.

- Які мовні особливості публіцистичного стилю мовлення?
- У чому полягає різниця між докладним і стислим переказами тексту?
- Чим пояснити вживання в діалозі неповних речень?

Пам'ятка для того, хто готується до відповіді на уроці

1. Обміркувати зміст відповіді. Визначити, на чому треба наголосити (виділити головне).

2. Продумати основні положення (питання) своєї відповіді та послідовність їхнього викладу. Обміркувати вступ (початкову фразу). Обміркувати заключну частину (висновок або підсумок). Подумки (за потреби - письмово) скласти план відповіді.

3. Дібрати приклади, які ілюструють теоретичні положення.

4. Обрати найдоцільніший тип мовлення (здебільшого це роздум або розповідь з елементами роздуму) та стиль (як правило, науковий). Дібрати відповідні обраному стилеві виражальні засоби мови. Бажано вживати вставні конструкції типу *по-перше, по-друге, крім того, таким чином, отже, поряд із тим* та ін.

5. Реалізувати задум - "проговорити" текст відповіді, дотримуючи нешвидкого темпу, дбаючи про правильне логічне наголошення слів та паузи, уникаючи слів-паразитів (*ну от, так би мовити* та под.)

6. Переконатись у тому, що сказане правильно сприйняли. За потреби зробити уточнення чи доповнення.

32. Скласти план відповіді на одне з питань, яке вивчається на уроках мови (літератури, історії).

6. РЕФЕРАТ. ДОПОВІДЬ

Реферат – це стислий виклад змісту кількох наукових праць, що стосуються певної проблеми.

Основна мета реферату – передача цілісної інформації, одержаної з різних джерел. На основі кількох текстів потрібно створити один - відповідно до теми реферату.

У тексті реферату можна цитувати думки з опрацьованих джерел, а можна переказувати їх, обов'язково посилаючись на джерела (*на думку С. Єфремова; за свідченнями О. Дорошевича; як стверджує І. Франко*).

Реферат пишеться не на основі власних суджень, а за чужими матеріалами, тому така робота називається **компілятивною**⁶¹. Це не наукова праця в повному розумінні слова. Проте вона привчає до застосування методів наукового опрацювання літератури, заохочує до праці з науковими джерелами.

Графічно текст реферату оформляється так:

- Записи ведуться з одного боку стандартних аркушів, які скріплено обкладинкою.
- На титульній сторінці вказується назва установи, де виконано роботу, тема реферату, прізвище, ім'я автора, клас (група, гурток), де він навчається, рік написання, прізвище керівника роботи.
- Відповідним чином оформлений список опрацьованої в процесі підготовки реферату літератури (**бібліографія**) додається в кінці роботи. Використані джерела паспортизуються так: *Історія української культури / За ред. І. Крип'якевича. – К.: Либідь, 1994.*

⁶ Компіляція – неоригінальна, несамостійна наукова чи літературна праця, побудована на використанні чужих творів.

Оздобленням обкладинки не варто надмірно захоплюватись: головне в рефераті - старанний добір літератури, її ретельне опрацювання, логічність, послідовність, аргументованість викладу та чіткість висновків.

Здебільшого реферати складаються в науковому стилі, рідше - в науковому з елементами публіцистичного (якщо дозволяє тема).

Послідовність дій у роботі над рефератом

1. Добір літератури відповідно до теми (не менше 2-3 джерел).
2. Обмірковування меж теми, осмислення головної думки реферату.
3. Опрацювання дібраних джерел (помітки, виписки, систематизація виписок за змістом).
4. Складання плану реферату в чорновому варіанті.
5. Концентрація дібраних фактів, цитат навколо кожного з пунктів плану.
6. Робота над остаточним варіантом плану з урахуванням головної думки реферату та його обсягу.
7. Обміркування цікавого вступу. Продумування вичерпних висновків та узагальнень. Запис тексту реферату на чернетці.
8. Редагування тексту реферату. Графічне оформлення.

33. *Написати і відповідний чином оформити реферат на запропоновану вчителем тему.*

34. *Прочитати текст, визначити його стиль. Назвати покладений в основу тексту тип мовлення. На основі прочитаного сформулювати **поради доповідачу**, записати їх у вигляді плану.*

Здебільшого реферати обговорюються на уроці або на засіданні гуртка. Доповідь, виголошена на основі реферату, називається **учнівською доповіддю**.

Як підготуватися до виступу з доповіддю? Підготовку до такого виступу рекомендується розбивати на три етапи: організація логічної канви - *що сказати* і в якій послідовності; пошук форми виступу - *як говорити*; репетиція.

Запам'ятайте: говорити не думаючи - стріляти не цілячись. Щоб гарно виступити, потрібно досконало оволодіти предметом розмови. Треба пам'ятати слова Шота Руставелі, що з глечика може вилити тільки те, що в ньому було.

Суть методу роботи над організацією логічної канви доповіді - вміння вибудувати ланцюжок із тез і доказів, причин і наслідків. Причому всі ланки цього логічного ланцюжка мають бути взаємно пов'язані й спрацьовувати

послідовно, як шестерні зубчастої передачі. Ніколи не починайте нової думки, не вичерпавши попередньої.

Готуючись до виступу, завжди треба налаштуватися на повагу до аудиторії.

Не деталізуйте зайве висловлені в доповіді думки, надмірно "розковуючи" їх. Тоді слухачі перебуватимуть у напруженні, працюватиме їхній розум, залучаючи собі на допомогу асоціативне мислення.

Перед виступом варто потренуватися. Треба уникати монотонності, яка дуже втомлює, мимоволі присипляючи і увагу, й інтерес слухачів. Тому інтонацію треба варіювати. Про суттєве, головне треба говорити на повен голос, а менш важливе можна вимовляти тихіше. В жестах потрібно бути економним. Жест повинен стримано доповнювати усну інформацію, повертаючи до неї увагу. Коли можна обійтися без жестів, не жестикулюйте, щоб не змусити слухачів стежити не за думкою, а за вашими невиправданими рухами.

За В.Пекелісом

Словник

Асоціація – зв'язок між окремими психічними актами (уявленнями, думками, почуттями), унаслідок чого одне уявлення, почуття спричинює інше.

7. ВИСТУП ПІД ЧАС ДИСКУСІЇ

Повсякденне життя від кожної людини вимагає вміння чітко висловлювати і обстоювати власну думку, обґрунтовувати свою позицію. Корисно оволодіти основними законами **логіки – науки про закони, форми та прийоми правильного мислення.**

Основні закони формальної логіки такі:

- закон тотожності
- закон протиріччя
- закон виключеного третього
- закон достатнього обґрунтування

35. Прочитати прислів'я. Розкрити їхній зміст.

Ти йому про діло, а він тобі про козу білу. Їй кажи "овес", а вона каже - "гречка". Я йому про індики, а він мені про кури дикі. Ти йому про Тараса, а він тобі про півторака. Я тобі про Данила, а ти мені про Гаврила.

Закон тотожності формулюється так: кожна думка у процесі міркування повинна мати один і той визначений, усталений зміст. Це значить, що не можна підмінювати один предмет обговорення іншим.

Якщо на батьківських зборах, присвячених обговоренню успішності учнів класу, хтось заговорить про вдалий виступ класної футбольної команди у змаганнях, він припуститься логічної помилки. Як учасники або й

переможці спортивних змагань учні заслуговують іншої характеристики. Предмет обговорення підмінено. Гарний спортсмен може погано навчатись і, навпаки, гарний учень може бути поганим спортсменом.

36. Прочитати гумореску Степана Руданського. Пояснити, як один предмет у процесі обговорення підмінено на інший. Порушення якого закону формальної логіки ілюструє вірш?

Чи далеко до Києва?

Питаються якось хлопця
Подорожні люди:
«Чи багато верстов, сину,
До Києва буде?»

«А не знаю, - хлопець каже, -
Було вісімнадцять,
Тепер менше, либонь, стало,
Здається, сімнадцять!»

«Що ж то, сину, за пригода
Така прилучилась?»
«Та пригода - не пригода –
Верства повалилась!»

37. Прочитати спочатку прислів'я, які ілюструють порушення закону тотожності, потім ті, що вказують на неможливість справедливості двох протилежних думок про один предмет (явище, подію).

Ти йому про образи, а він тобі про гарбузи. Надвоє баба ворожила: або вмре, або буде жива. Або голова в куцах, або груди в хрестах. Я тобі про грушку, а ти мені про юшку. Або дома бути, або волі здобути. Хто про "стрижене", а він про "голене".

Закон протиріччя формулюється так: дві протилежні думки про один предмет, узятий в один і той же час і в одному й тому відношенні, не можуть бути одночасно істинними.

Порівняймо два судження:

- Петренко знається на комп'ютері.

○ Петренко не знається на комп'ютері.

Якщо йдеться про одного Петренка в один момент його життя і до уваги береться той самий обсяг знань, то обидва судження водночас бути істинними не можуть.

Проте обидва можуть відповідати істині за таких умов:

- 1) йдеться про різних Петренків - Юрія та Віталія;
- 2) маються на увазі різні періоди життя одного Петренка, скажімо, Петренка - десятикласника і Петренка - першокласника;
- 3) йдеться про одного Петренка в один період його життя, але про різний обсяг комп'ютерної грамотності: у порівнянні зі своїм меншим братом Петренко обізнаний з комп'ютером добре, порівняно ж із дипломованим програмістом знання Петренка недостатні.

38. Прочитати анекдот. Як витлумачує Ходжа Насреддин слушність протилежних суджень про один і той самий предмет? Чому підкреслює, що протилежні оцінки висловлені ним залежно від **різних обставин**? Справедливість якого закону формальної логіки ілюструє анекдот?

Спекотного дня Ходжа попросив принести йому миску холодного кислячку.

- Кисле молоко дуже корисне, - пояснив він.

- Ти просиш кисляку? - здивувалась дружина. – Ми й ложки його не маємо в хаті!

- Ну й добре! - погодився Насреддин. - Кисляк дуже шкідливий.

- Ну й дивак ти, чоловіче! - промовила дружина. - То в тебе кисляк корисний, то він же шкідливий...

- Якщо кисляк є, то правильне те, що він корисний. Якщо його немає, то правильне те, що він шкідливий, - пояснив Ходжа.

Закон виключеного третього формулюється так: із двох **протилежних** висловлювань в один і той же час щодо одного предмета одне з висловлювань обов'язково істинне.

Цей закон розповсюджується лише на певну групу суджень – протилежних. Наприклад, з-поміж двох суджень:

- Ця квітка жива
- Ця квітка штучна

одне істинне, а друге помилкове. Третього судження бути не може.

39. Прочитати. Дію якого закону формальної логіки (або порушення цього закону) увиразнює жарт?

1. На учнівську вечірку запросили батьків. Роздивляючись танцюючих, учитель дивується:

- Все гарно, тільки деякі учні кумедно вдягнені. Гляньте на те створіння: коротке волосся, в штанях... Але струнке й граційне, як дівчина... Невідомо, то дівчина чи хлопець? Здається, хлопець. Ні, все-таки дівчина...

- Це моя дочка!

- Ой, пробачте, я не знав, що ви її батько.

- Я зовсім не батько їй, я - мати.

2. Двоє п'яних сваряться, бо не можуть второпати, що то на небі: місяць чи сонце. Повз них проходить перехожий.

- Скажи, чоловіче, що то на небі - місяць чи сонце? - питають його п'яні.

- Не місяць і не сонце, а що, не знаю, бо я не тутешній.

40. Прочитати байку. Визначити в її тексті тези та аргументи. Чи можна сказати, що істинність думки (тези) обґрунтовано за допомогою інших істинних думок?

Голова і Тулуб

- Без мене ти давно б не була жива, - сказав Голові Тулуб, - тому що всі життєві соки ти витягуєш тільки з мене.

- Це щира правда, - погодилась Голова. - Та й ти маєш від мене чималу користь, тому що моє око тобі світить, і саме я допомагаю тобі порадою.

За Г. Сковородою

Закон достатнього обґрунтування формується так: усяка правильна думка має бути обґрунтована іншими думками, істинність яких доведено.

Цей закон не допускає голослівності тверджень.

На законі достатнього обґрунтування базується **доведення** – один із найважливіших логічних прийомів. Доведення включає три взаємопов'язані елементи: *тезу* (думку, істинність якої потрібно довести), *аргумент* або *аргументи* (положення, за допомогою яких доводиться теза) та *висновок* (хоч висновок не обов'язковий).

41. Прочитати. Який закон формальної логіки ілюструє кожне з народних прислів'їв?

Як у поле - Анцю в боці коле; як до танцю - вже не коле Анцю. Або долі, або на волі. Я тобі про свої лати, а ти мені про чужі шати. Молодиця як ружа за доброго мужа, вона ж люта баба за лихого драба. Лиш до Дмитра дівка хитра,

після Дмитра головою поникла. Хто про Хому, а він про Ярему. Не допікай іншим, тому що завжди знайдуться такі, що тобі дошкулять.

Дискусія – це публічна суперечка, мета якої – з'ясування та зіставлення різних поглядів на одну проблему, пошук такого загального уявлення про обговорення, яке визнавалося б усіма дискутантами.

42. Пригадати дискусії, які виникали у вас на уроках літератури, історії. Щодо яких проблем виникала незгода? Чи вдалося вам у процесі обговорення порозумітися, наблизитися до істини? Чи вважаєте ви дискусії корисними? Чому?

Словник

Проблема - складне теоретичне або практичне питання, що потребує вивчення, дослідження, розв'язання. **Істина** - достовірне знання, що правильно відтворює реальну дійсність у свідомості людей.

Дискусія – це низка тверджень, що їх почергово висловлюють особи, які спілкуються. Заяви учасників дискусії мають стосуватись однієї й тієї теми. Тема дискусії формулюється в певне твердження (тезу). Теза – джерело дискусії, її вихідний пункт.

Кожний учасник дискусії має певне уявлення про предмет обговорення (тему). Він стверджує або спростовує висунуту іншими дискутантами тезу. Робити це треба аргументовано.

Дискусія – одна з найважливіших форм спілкування.

43. Сформулювати **тему** та, відповідно, **тезу дискусії**, яка може виникнути стосовно названих нижче творів класичної літератури.

Зразок.

Роман Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?"

Тема дискусії: Суть характеру головного героя твору Чіпка Варениченка.

Теза дискусії: Чіпка - безвольна, безхарактерна людина, кримінальний злочинець (або: Чіпка - жертва обставин, спотворена соціальним ладом особистість).

- Драма Івана Карпенка-Карого "Хазяїн".
- Драма Івана Франка "Украдене щастя".

- Поеми Тараса Шевченка "Катерина" та "Наймичка".

44. Прочитати мікродіалоги, що є фрагментами дискусій. Які закони формальної логіки порушено дискутантами?

1. - Щодо ставлення до життя Петро - антипод Наталки. Вона - рішуча, ініціативна, вольова...

- Я з вами не згоден. Він добрий і порядний...

2. - Піднявши руку на батька, Карпо переступив закони народної моралі.

- Звичайно, бити батька не годиться, але Карпо вчинив правильно!

3. - У романі "Вершники" Юрій Яновський засудив громадянську війну, показавши її як трагедію братовбивства.

- Юрій Яновський прославив громадянську війну.

- Ніколи з вами не погоджуся.

- І не погоджуйтесь. Досить того, що я так думаю.

45. Прочитати текст. Використавши подану в ньому інформацію, скласти пам'ятку для керівника дискусії.

Умови конструктивності дискусії такі:

- актуальність та соціальна важливість запропонованої для обговорення теми;
- зацікавленість учасників дискусії темою обговорення;
- компетентність учасників щодо обговорюваних питань.

Тема дискусії оголошується заздалегідь. Усі, хто бажає взяти в ній участь, повинні мати час для обміркування проблеми, зіставлення та аналізу різних поглядів на неї, визначити власну позицію. Ще краще, якщо майбутнім дискутантам запропонують для ознайомлення відповідну літературу та підкажуть, з ким можна проконсультуватись.

Відповідно до теми пропонуються питання, які виноситимуться на обговорення. Формулювання кожного з питань має передбачити висловлення різних, а то й протилежних точок зору на порушену темою проблему. Питання мають бути чітко сформульовані. Вони повинні спонукати аудиторію до активного обміну думками.

Конструктивність дискусії багато в чому залежить від її керівника - його підготовленості, контактності, тактовності.

Дискусія розпочинається вступним словом керівника, у якому він обґрунтовує вибір теми дискусії, визначає мету й завдання учасників. Добре, якщо в процесі дискусії буде використано унаочнення: схеми, діаграми, плакати і т. ін.

Після вступного слова керівник дискусії пропонує виступити щодо порушеної проблеми спеціально запрошених осіб (здебільшого це фахівці) або когось із аудиторії. Після цього він звертається до дискутантів із питаннями. Інколи ставить додаткові або навідні питання, тактовно зупиняє учасників дискусії, якщо

їхні відповіді виходять за межі обговорюваної проблеми. Інколи він коментує почуте, проте ніколи не нав'язує власних думок і не перебиває того, хто говорить.

Дійовий прийом активізації дискусії - створення ситуації утруднення: керівник посилається на приклад із життя, у якому є певна суперечність, це спонукає дискутантів висловити протилежні погляди щодо його оцінки.

Якщо обговорення питання вичерпано, керівник підсумовує і переходить до обговорення питання наступного. Наприкінці дискусії обов'язково робляться загальні висновки.

Особлива увага звертається на культуру спілкування та правильність мовлення.

З посібника

Словник

Конструктивність - плідність, спроможність витворити основу чогось.

Актуальність - злободенність, важливість у даний момент.

Компетентність - обізнаність, поінформованість. **Позиція** - тут: точка зору.

46. Назвати відомі вам телепередачі дискусійного характеру та їхніх ведучих. Якою мірою ведучі дотримуються викладених у тексті попередньої вправи правил? Які недоліки ви бачите в роботі кожного з названих вами керівників дискусії?

47. Підготуватися до дискусії на сформульовану нижче тему. Вибрати керівника дискусії. Обміркувати запропоновані питання (за потреби додавши питання, сформульовані самостійно).

Що значить - бути громадянином своєї держави?

Питання для обговорення

1. Чи лише наявністю паспорта підтвержується істинне, справжнє громадянство?
2. Які риси притаманні істинному громадянину? Назвати відомих вам людей - істинних громадян.
3. Чого більше в істинного громадянина - прав чи обов'язків? Які обов'язки накладає громадянство?
4. Чи різняться громадянські обов'язки політика, робітника, вчителя, школяра, домогосподарки? Пояснити.
5. Наскільки спроможний чесно виконати свої громадянські обов'язки старшокласник? У чому вони полягають?

48. Скласти перелік питань, які корисно було б, на вашу думку, обговорити, дискутуючи на одну зі сформульованих нижче тем. Вибрати

керівника дискусії, доручити йому скласти бібліографію. Провести навчальну дискусію у класі.

- Платною чи безкоштовною повинна бути вища освіта (медицина)?
- Чи можна уникнути конфлікту між дітьми й батьками?
- Чи залежить вибір сучасним випускником життєвого шляху лише від нього самого?

Як провести критичний розбір дискусії

1. Сформулювати суть позицій, які висловлювались у процесі обговорення.
2. Підкреслити обґрунтованість певних позицій, непереконливість інших.
3. Звернути увагу на правильне використання понять, точність формулювання тез, чіткість аргументації.
4. Назвати порушення законів формальної логіки (якщо такі були).
5. Звернути увагу на доречність стилю висловлювань (найкраще – публіцистичного з елементами ораторського підстилю).
6. Оцінити культуру мовлення учасників дискусії.
6. Визначити рівень толерантності⁷ дискусувантів.

49. Використавши подану вище пам'ятку, провести критичний розбір однієї з дискусій, що відбулись на уроці.

50. Прочитати байку. Чому діалог між Лисицею та Півнем не можна вважати дискусією? Чим дискусія відрізняється від таких видів діалогічного спілкування, як *дебати, диспут, полеміка*?

Лисиця і Півень

Лисиця Півника у курнику вхопила
І вже хотіла задавить.
«Помилуй, тіточко, Лисичко мила! -
Сердешний той кричить,
Затрепетавшись з ляку, -
За віщо ж се мене, як розбишаку?
Яке я зло вчинив?
Здається, на мені нема гріхів».
«Що? Що? - Лисиця Півневі, - нема?

⁷ Толерантність - терпимість до чужих поглядів, переконань, вірувань.

А кукурікати щоночі,
Людам не даючи стулити очі, -
То се дарма?»
«Та я ж звіщаю їм світання, -
Говорить Півень, - їм добро роблю!
Хто ж їх покличе до вставання,
Як я на сідалі засплю?»
«Ат, говори! - відмовила Лисиця, -
То саме й добре, як їм спиться.
За це тебе я саме й з'їм...»
І більш не розмовляла з ним.
Еге, такі лисички все б бажали
Щоб люди довше спали, -
Хижацтву здобич ніч дає,
Та горе їм, що сонце є...

Б. Грінченко

Словник

Дебати - обмін думками на зборах чи засіданні, як правило, в процесі обговорення доповіді. **Диспут** - публічне обговорення спірного питання. **Полеміка** - зіткнення різних або протилежних поглядів у процесі обговорення питань. Мета полеміки - не досягнення згоди, а перемога над протилежною стороною, ствердження власної позиції з використанням будь-яких засобів.

51. Прочитати. Продовжити байку, дописавши фабулу та додавши самотійно складену мораль (розповідь про подальші вчинки Лисиці чи Рябка, зроблені кимось висновки і т.ін).

Вільна дискусія

Почувши голос Лисиці, Рябко поткнувся до курника.

- Що тут трапилось?

- Вільна дискусія, - відповідає Лисиця. - Я дискутую з Півнем.

- Досить дивно, - каже Рябко. - Дискутуєш ти сама, а твій опонент лежить і мовчить...

Словник

Фабула - подія, покладена в основу байки.

Мораль - повчальний висновок.

52. Прочитати текст, визначити його стиль і покладений в його основу тип мовлення. З чим частіше доводиться зустрічатись у процесі обговорення різноманітних проблем - з доведенням чи переконанням? Навести приклади зі шкільного життя.

Доведення та переконання - це різні, хоч і тісно пов'язані між собою процеси. Доводити - значить установлювати істинність тези, а переконувати - створювати враження, що істинність тези доведена, перетворювати слухачів (читачів) на своїх однодумців.

Практика ведення дискусій показує, що під час обговорення виникають найрізноманітніші ситуації. Буває, що дискутант логічно правильно доводить висунуту тезу, але це не переконує опонентів: доведення для них надто складне. Водночас переконати можуть міркування, засновані не на доведенні, а на посиленнях на авторитети, на використанні необізнаності аудиторії. Великий вплив здійснюють пишномовство учасника дискусії, пафос його мовлення, упевненість у собі, приємна зовнішність тощо. Іншими словами, можна щось довести, не переконавши і, навпаки, переконати, не довівши.

Проте учасникам дискусії треба пам'ятати, що основою переконливості мають бути аргументованість висловлених тверджень.

За Л. Павловою

53. Прочитати. У формі відкритого листа, призначеного для оприлюднення в пресі, заперечити авторові поданого судження, вступивши з ним у дискусію. Пам'ятати: свою позицію треба обґрунтувати якнайчіткіше. Який стиль ви виберете для відповіді? Чому?

Погодьтеся, з премії імені Тараса Шевченка зробили посміховисько - мало не десяток лауреатів за один рік! Та таку премію треба присуджувати єдиний раз на десять років! А то ще й рідше, тоді, коли з являється твір, що стає визначним явищем культури (а навряд чи такий трапляється частіше!)

Але ж ми так не можемо! Нам щороку треба видавати "на-гора" по десятку лауреатів, наче їхня кількість сама собою спроможна піднести престиж нашої культури! Ні, шановні, не піднесе! Ба, навіть навпаки. Бо читач, глядач і слухач швидше розчарується, якщо йому замість шедевру, замість визначного твору пропонуватимуть довжелезні списки лауреатів...

Словник

Престиж - громадська оцінка суспільної вагомості когось або чогось.

54. Прочитати журнальну публікацію. Чи можна вважати її дискусійною? З якими висловленими в ній судженнями ви згодні, які викликають у вас несприйняття і бажання заперечити? Дати відповідь авторові публікації, підтримавши або відкинувши висловлену ним пропозицію (усно). Власне твердження обґрунтувати. Який стиль ви виберете і чому?

Який пам'ятник встановити Шевченкові?

Шевченківський меморіал на Чернечій горі в Каневі проектувався і споруджувався протягом 1934-1939 років. Придивімося до нього.

З погляду національної культури могилу поета опорядковано абсурдно, оскільки вона перетворена на такий собі атракціон - оглядовий майданчик. На могилу ведуть широчезні гранітні сходи. І це тоді, коли за давнім українським звичаєм над місцем вічного спочинку насипали могилу й ставили хрест - дубовий чи камінний.

Замість хреста на могилі православного християнина Шевченка встановлено химерний постамент. Обеліск на великій висоті вінчає маленька людська фігурка. Мимоволі зринають у пам'яті бачені на ілюстраціях у підручниках постаті поганських божків, що возносились над людською юрбою для поклоніння та офір.

А яка скульптурна постать Шевченка? Опущена голова, похнюплені плечі, понура постава, безсило закладені за спину руки, м'які, обтічні складки одягу... Все це підкреслює втому, покірність, бездіяльність. Хіба це - Шевченко?

Яким повинен бути пам'ятник геніальному поетові? Монумент Кобзареві має уособлювати наш національний дух.

І хоч душі Тарасовій монументи й постаменти не потрібні, бо вся вона - в поезії, упорядкувати могилу генія все ж потрібно. Чому б, знявши отой чужорідний обеліск з фігурою, за давнім козацьким і християнським звичаєм не поставити хрест?

З журналу

Словник

Офіра - жертва.

УКРАЇНСЬКИЙ МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ

Критика без завдання образу

Реагування на критику

55. *Ознайомитись зі словниковою статтею. Дібрати якнайбільше спільнокореневих слів до слова "критика". Які з цих слів емоційно забарвлені, які - нейтральні? Позитивні чи негативні емоції викликають ці слова? Чому?*

КРИТИКА 1. Один зі способів висловлення особистої або суспільної думки, оцінки чогось із метою виявлення та усунення хиб, вад, виправлення або удосконалення чогось. 2. Аналіз явища з метою його оцінки, виявлення недоліків, коментар, судження.

56. *Скориставшись висловленими у пам'ятці порадами, сформулювати критичні зауваження, адресатами яких могли б стати:*

- учасник дискусії, який висловив кілька тез, проте жодної з них не зумів аргументувати;
- учасник дискусії, який виявляє грубість до опонентів;

- ваш однокласник, який щойно виступив з доповіддю на засіданні мовного (літературного, історичного) гуртка, не навівши достатньої кількості прикладів на підтвердження висловлених положень;
- старша сестра, яка ненавмисне загубила вашу улюблену касету (компакт-диск, збірку поезій, альбом репродукцій, журнал мод);
- однокласник, який, розповідаючи на уроці про ваш улюблений літературний твір, допустив кілька грубих помилок;
- ваша бабуся, яка неправильно наголошує слова *випадок*, *кулінарія*, *центнер*;
- однокласник, який уже не вперше крадькома списує у вас домашній твір з української мови.

Висловлюючи зауваження, пам'ятайте, що

Перед висловленням зауваження слід сказати щось приємне (*слухати твою доповідь було цікаво, але...: ти маєш чудову пам'ять на іншомовні слова, проте...*);

зауваження краще розпочати компліментарною формулою (*як людина самокритична ти не образишся...: схилиючись перед вашими знаннями, я хотів би уточнити...; упевнений, що ви не образитесь...; я тебе так люблю і хочу тобі порадити...*);

висловлювати зауваження найкраще сам на сам (крім тих випадків, коли обговорення прилюдне, наприклад, на уроці або на засіданні гуртка);

висловлювати зауваження потрібно ніби між іншими, підкреслюючи, що це ваша власна думка і з нею можна й не погодитися (бажано використовувати вислови *на мою думку, як мені здається* і т. ін.);

зауваження мають бути висловлені якнайстиліше, після їхнього висловлювання бажано звернути увагу на те, що вашому опоненту справді вдалося;

висловлювати зауваження треба доброзичливо, тактовно, підкреслено чемно

57. Прочитати текст, визначити його стиль, назвати поєднані в ньому типи мовлення. Дати визначення вразливості, розповісти про "механізм" її утворення.

Якось персидський цар Ксеркс образився на Босфор за те, що він, розбушувавшись, перешкодив переправі військ. Цар наказав відшмагати протоку різками. Він вважав, що природа має підкорятися йому беззаперечно.

На відміну від марнославною Ксеркса ти не образишся на погоду через те, що вона, раптом зіпсувавшись, зашкодила твоїм планам. Ти не образишся, приміром, на віслюка, якщо той ненароком тебе хвицне - така вже вредна ця худобина. Якщо хтось незнайомий на тебе нападе, ти теж не образишся, а чимдуж кинешся тікати або ж вступиш у боротьбу. Якщо ж ти відчуєш, що твоїми інтересами нехтує твій товариш, а той, до кого ти не байдужий, не виправдовує твоїх надій, виникне неприємне почуття, яке називають *образою*.

Будь-яка образа включає такі етапи:

а) усвідомлення тобою певних сподівань стосовно поведінки іншої людини: як вона має поводитись, якщо є твоїм другом (приятелем, однокласником, однодумцем, знайомим);

б) констатація факту: поведінка цієї людини не збігається з твоїми сподіваннями, а суперечить їм;

в) вибух емоцій, викликаний невідповідністю поведінки іншої людини та твоїх щодо неї сподівань.

Але звідки взялася ця впевненість, ця установка на те, що інша людина має поводитись відповідно до твоїх очікувань? Джерело цієї переконаності - в ранньому дитинстві. Коли дитинча ображається на молодих батьків, воно формує в них потрібний тип поведінки. Дитина коригує поведінку батьків, допомагає їм із подружжя перетворитися на тата й маму, поводитись саме так, як це потрібно для нормального розвитку сина або дочки. Це потрібно для формування особистості дитини.

Проте з тієї миті, як особистість дитини сформовано, потреба в таких "підпірках" відпадає. Після того, як будинок споруджено, риштування тільки заважають.

Отже, наша вразливість - це інфантильна реакція на поведінку оточуючих, відновлення в дорослому дитини. Погляньте на своє віддзеркалення в мить образи. Обличчя стає по-дитячому сердитим...

За Ю. Орловим

Словник

Інфантильний - недорозвинений, такий, що відзначається *інфантилізмом* - збереженням у дорослої людини фізичних або психічних рис, властивих дитячому віку.

58. Використавши інформацію з поданого в попередній вправі тексту, передбачити свій психічний стан, скласти і «проговорити» мікродіалоги (2-3 репліки), уживаючи деякі з поданих у рамці слова та словосполучення, уявивши, що:

- ви ще не закінчили відповіді на уроці, а ваш найкращий друг викрикує з місця свої "доповнення";
- телефонуючи, ви помилились номером, за що вислухали гнівне зауваження абонента;
- повернувшись зі школи, ви відчули себе стомленим і заснули; ввечері батьки зробили вам зауваження за неприбрану кімнату;
- учитель зробив вам зауваження за вчасно не зданий переказ (твір, контрольну роботу).

Перепрошую; прошу пробачити; пробачте (вибачте); мені дуже жаль; я щиро шкодую; ви маєте слухність (ваші слова слухні); ви без сумніву, праві; ви маєте рацію (ваша правда); це мій недогляд (помилка); це не повториться; я виправлюсь; це було востаннє.

8. ТВОРЧИЙ ПЕРЕКАЗ

59. Прочитати текст. Чому для того, щоб переказати текст, потрібно скласти його план? У чому переваги роботи над переказом на чернетці? Яка роль редагування тексту переказу на чернетці?

Робота над переказом із творчим завданням складається з таких етапів:

1. Прослухування (або читання) тексту, запис на чернетці названих у ньому імен, дат, інших конкретних даних. З'ясування значення деяких використаних у ньому слів. Осмислення змісту тексту, його теми та основної думки.

2. Повторне прослухування (або читання) тексту частинами та самостійне складання його плану. Самостійне визначення стилю сприйнятого тексту та поєднання в ньому різних типів мовлення - розповіді, опису, роздуму. Запис на чернетці слів, словосполучень, які хотілося б використати в переказі. Запис стислого змісту цитат (якщо вони є в тексті).

3. Робота над переказом на чернетці.

4. Редагування чорнового варіанту переказу: виправлення змістових помилок, ретельне звіряння послідовності викладу думок із планом тексту, вдосконалення мовного оформлення висловленого, шліфування стилю. Перевірка грамотності написаного.

5. Виконання на чернетці творчого завдання.

6. Редагування творчого завдання. Перевірка змісту висловлювання: чи дано чітку й вичерпну відповідь на сформульоване в завданні питання, чи достатньо аргументовано ваші власні оцінки подій та людських вчинків. Удосконалення мовного оформлення: чи дотримано вимог стилю, чи доцільний обраний автором тип мовлення (розповідь, опис, роздум), чи правильно побудовано речення, чи правильно поєднано речення між собою, чи правильно поділено висловлювання на абзаци, чи доречно використано всі слова. Перевірка грамотності написаного.

7. Переписування тексту переказу й творчого завдання в зошити. Перевірка грамотності переписаного.

60. Написати переказ тексту, додавши самостійно складену кінцівку-роздум щодо того, як захищати українську ментальність від нав'язаної передовсім засобами масової інформації американізації нашого життя. В роботі дотримуватись послідовності, зазначеної у вправі 59.

«Та не однаково мені...»

Після розвалу Радянського Союзу найкращі стартові умови для розвитку, на думку фахівців, мала Україна. Для економічного й культурного розвитку були всі передумови: вигідне географічне розташування, родючі землі, корисні копалини, розвинена наука і самобутня культура. І що ж? На сьогодні маємо один з найнижчих життєвих показників у світі. Нас залишили позаду навіть деякі «бананові» республіки...

Україна, Україна... Ласий шматок з таким лагідним і терплячим народом. Приїздить, скажімо, голландець. Він не приховує мети свого візиту. На заході скорочуються посівні площі, не за горами той час, коли ніде буде сіяти хліб. Європа вже накинула оком на наші лани. В обмін на наше зерно підприємливий гість пропонує хімікалії, бо що ще він може дати?

Не встигли в західних областях відкрити родовища нафти й газу, вже тут зі своїми «ложками» американські нафтові компанії – готові сьорбати. Ви нам – нафту, ми вам жуйки та предмети гігієни, виготовлені... з вашої ж нафти.

Ринок України заповнив іноземний товар надзвичайно низького штибу. Це вже не імпорт, адже держава, яка шанує себе, імпортує лише товари, що їх не здатна виготовляти сама. А що ми бачимо? Польські консерви з хвостів, ратиць та щетини, курячі стегенця, від яких у жінок на обличчі росте волосся, та нашпиговане важкими металами дитяче харчування? Щоб нав'язати все це довірливому споживачеві, виробник "якісного" товару вдається до широкої рекламної кампанії на телебаченні...

Та найстрашніше - в іншому. "Добрий" дядя-іноземець займається послідовним "промиванням" наших мізків. Телебачення постійно транслює низькопробні примітивні фільми, у яких, окрім насильства, нічого й не показано. Розрахунок простий: після щоденної обробки зі свідомості глядача поступово вимиваються загальнолюдські моральні цінності, як-от: співчуття, доброта, людяність, щирість - і він мимоволі перетворюється на тупу істоту з єдиним прагненням: перегризти горлянку сусідові. Дії хитрого "дяді" зрозумілі: щоб успішно маніпулювати свідомістю українця, його треба перекувати на модель типового "американ боя".

І, хоч як це не прикро, йому це вдалося. "Новий" українець жує "Стіморол", запихається "Мультитабсом", захоплюється бойовиками. Він уже не співає, як "несе Галя воду", бо в нього темно в очах від "кока-кольної" реклами. Не розповідає синочкові казку про Котигорошка, бо той видивлюється всі очі на Рембо й Термінатора.

Що ж можемо й маємо ми протиставити лавиноподібній американізації нашого життя, вимиванню українського з українських душ?

За О. Ореховським

Словник

Ментальність - психічне обличчя, психічний склад народу, нації.

Компанія - капіталістичне підприємство (промислове, торгівельне), засноване на пайовій участі.

Кампанія - спеціально організована на певний період діяльність, спрямована на втілення в життя суспільно-політичних, господарських або культурних заходів.

Маніпулювати - виконувати руками складні дії, що вимагають вправності; *переч.* - займатися махінаціями, шахрайством.

б1. Письмово переказати текст, подавши в самостійно складеній кінцівці опис уявної Статуї Вічності України. До завершеного тексту дібрати заголовок.

Ще в бозна-які часи ми щедро збагатилися різними пластами лексики. Добре знаємо про *монархізм, анархізм, модернізм, космополітизм, авантюризм,*

індивідуалізм... Можна пригадати ще десятки іменників із суфіксом "изм" чи "ізм".

А чи не запровадити нове слівце - *кайдашизм*? Адже це явище в нашому суспільстві існує й процвітає, не в'янувши ні взимку, ні влітку впродовж багатьох-пребагатьох віків.

Той, хто навчався в школі, звичайно ж, запам'ятав колоритну сім'ю Кайдашів з повісті чудового нашого письменника Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».

...У хліборобському селі жило-проживало працьовите сімейство Кайдашів. Кожен з них гарний по-своєму. Вкрай негативних персонажів серед них ніби й немає. Усі вміють господарювати, вирощувати хліб і до хліба, вірують у Бога святого, та не вміють жити в дружбі. Так званий крайній індивідуалізм поїдає їх. А Кайдаші поїдом їдять один одного. Письменник малював їх із натури і вчив: «Дивіться, українці, люди добрі, які ми ...»

Роз'єднаність, несконсолідованість - віковична трагедія нашого народу. Страшно дивитись у минуле, у лихі часи Київської Русі та Гетьманщини, коли потоками лилась українська кров.

Видатний український історик Іван Крип'якевич говорив: «Громадянство високо цінило тих, хто обороняв нашу землю і примножував її: Святослава Хороброго, Володимира, Ярослава. Їхню пам'ять шанували далекі покоління нащадків. І з другого боку, народ засуджував тих, що розбивали єдність землі і руйнували нашу землю...»

Ми - українці. Зі своїми неповторними позитивними і негативними рисами. Всі ми такі різні й такі однакові. Нам, як повітря, потрібна національна злагода. Хто плекає національний розбрат, сіє зерна ненависті між нами, культивує моральні, національні чи релігійні чвари, той із часом пожинатиме скорботні жнива.

Невже наш народ ніколи не зробить висновків зі свого тяжкого минулого? Невже і в наступні десятиліття в нас ворогуватимуть між собою християнські конфесії? Коли діждемося, щоб десяток національно-демократичних партій об'єднались в одну монолітну й впливову політичну силу? Невже не зроблять висновок наші керманічі з гіркої історії, коли роз'єднані наші предки змушені були гнутись, мов лоза, перед зайдами? Невже вічно буде в Україні яничарство, яке завжди шукало хазяїна, до якого можна було б тісніше прихилитись?

Не та нині Україна, якою була раніше. Нині вона незалежна. Нам би тільки покінчити з віковичним кайдашизмом, збрататись, бо ми - велика світова нація!

Адже попри всі пережиті страждання не втратила Україна своєї мови, культури, території, працьовитості, ліризму. Саме в цьому полягає тисячолітній її подвиг. Може, вартий він того, щоб вдячні нащадки з часом спорудили Статую Вічності України. Величнішу, ніж заокеанська знаменита постать зі смолоскипом у руці.

І буде ця статуя...

За В.Лупейком

Словник

Космополітизм - теорія, що проповідує байдуже ставлення до Батьківщини, заперечує патріотизм, національну незалежність і національну культуру, пропагуючи встановлення "світового громадянства".

Авантюризм - поведінка, що характеризується ризикованими вчинками заради досягнення легкого успіху або вигоди.

Консолідувати - об'єднувати, згуртовувати когось.

Культивувати - запроваджувати, насаджувати, сприяти розвиткові чогось.

Конфесія - об'єднання людей за віросповіданням.

62. Письмово переказати текст, завершивши його роздумом про те, яка мета сьогодні може згуртувати українців, повернути їм упевненість і силу. Дібрати до тексту заголовки.

Вже дуже давно нам намагаються прищепити безглузду думку, що українці - нація рабів, і без пана й погонича не жити їм на світі, що в Україні не може бути свободолюбних і незалежницьких ідей на державному рівні. Бо ж справді - які ідеї можуть бути в рабів? "Пожрать" і "поспать"! Тепер до цих "принад" за допомогою телебачення додають ще й порношоу. Авжеж, це "меню" не просто рабів, а рабів безнадійних.

На доказ нашої неповноцінності всі "доброхоти" кивають на те, що он українці триста років були в російському рабстві і звільнились не самі, а лише з розпадом Союзу; що всі наші національні герої - суціль зрадники, шкурники та пройдисвіти; що третина українців не знає, а то й не хоче знати рідну мову... Тим часом варто згадати лише один усім відомий факт: чехи були під іноземним пануванням не 300, а заледве не 500 років, і волю їм теж приніс розпад імперії, - і дай нам, Боже, жити сьогодні так, як живуть чехи!

Здавалось би, народилася держава, і в ній, як і в усіх інших державах, мав запанувати комплекс національних ідей, тобто певна ідеологія, спрямована насамперед на становлення й зміцнення цієї держави, її економіки, добробуту та культури народу.

Що ж ми маємо в себе? Лише Конституцію та Закон про державну мову, який далеко не всіма виконується. Дружно заговорили про віджилість та безперспективність державної ідеології, почали називати нас "совками", які ще нібито не доросли до сучасної цивілізації. Навіть безконечне зубожіння народу намагаються приписати... невинному українському "менталітету", абсолютно не знаючи, що це таке.

У визначенні поняття "менталітет" немає повної згоди і серед учених. Одні вважають його "пралогічним мисленням" аборигенів, інші - колективною психологією суспільства, треті спрощують до "національного характеру", тобто до того, чим народи відрізняються один від другого.

Ментальність пронизує вселюдське життя. Вона існує на всіх рівнях свідомості й поведінки людей. Власне, це особливий момент чи характерна ознака свідомості, коли думка невіддільна від емоцій.

На думку багатьох дослідників, специфіка української ментальності - це, насамперед, органічна єдність українця з природним середовищем, заглибленість у природу, нерозривність мікро- і макрокосму. Яке там у біса рабство! Протягом століть формувався славнозвісний український оптимізм.

Однак історичні катаклізми (війни, революції, несподівані реформи згори), швидка зміна довколишнього середовища та звичних життєвих ритмів призводять до знищення мікрокосму людини, її зв'язку з природою і навіть до послаблення чи й утрати почуття батьківщини. Виникає хворобливо-негативне автоуявлення, психологічний дискомфорт, зникає віра у власні сили, в можливості свого народу, уряду, держави. Проте все це не має жодного стосунку до впадіння у рабство, це лише травма, хоч і надзвичайно болюча.

Психологам давно відомо: непевність у завтрашньому дні, незрозумілість щоденних жертв, на які доводиться йти, спроможні вбити в зародку і найсвятішу справу. Натомість чіткість і привабливість мети окрилює навіть слабкодушних.

За Л. Пастушенком

Словник

Абориген - корінний житель країни чи місцевості. **Оптимізм** - світосприймання, перейняте бадьорістю та життєрадісністю. **Катаклізм** - раптова катастрофа: руйнівний переворот. **Дискомфорт** - незручність, відсутність належних умов для нормальної життєдіяльності або виконання роботи. **Ментальність** - психічне обличчя, психічний склад народу, нації. **Макрокосм** - всесвіт, світ дуже великих величин. Антонім: *мікрокосм*

9. ТВОРИ НА СУСПІЛЬНУ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМИ

б3. Стисло витлумачити суть кожної з названих моральних рис. Де можливо, дібрати до їхніх назв синоніми та антоніми. До виділених назв за зразком скласти словникову статтю.

Ідейно-суспільні моральні риси: принциповість, переконаність, цинізм, демагогія, честолюбство, кар'єризм, активність.

Риси, що визначають ставлення до себе та інших: благородство, самовідданість, людяність, егоїзм, милосердя, підступність, скромність.

Риси, що характеризують людину: чесність, вірність, щирість, зрадництво, святенництво.

Риси, що виявляють ставлення до праці й власності: працелюбність, користолобство, *споживацтво*, ощадливість, бюрократизм, лінощі.

Вольові риси: мужність, сміливість, витримка, малодушність.

Зразок.

СВЯТЕННИЦТВО - негативна моральна риса, різновид лицемірства. Святенник (ханжа) вдає з себе зразок благочестя, і, публічно демонструючи свої "добродійності", претендує на роль охоронця моральності всіх оточуючих. Перетворює моральність на формальне дотримання ритуалу, на взаємне назирання, виправдовує грубе втручання в приватне життя кожного. За С. приховано недовіру до людей, підозрілість, зневажливе ставлення до людської індивідуальності.

64. Прочитати. Висловити власну думку щодо того, які моральні риси особистості найвище цінуються сьогодні. Свою думку аргументувати та проілюструвати прикладами.

Поведінка особистості ґрунтується на категоріях моралі. Залежно від історичних умов то одна, то інша моральна категорія ставиться в центр, організовуючи систему моральних цінностей, зумовлюючи мораль епохи.

У **первісному суспільстві** створювалися лише передумови моралі суспільства. В **суспільстві рабовласницькому** моральна свідомість уже була сформована, проте з різкою поляризацією моралі господаря і раба.

У **феодалному суспільстві** закріпились такі моральні установки, які допомагали індивідууму орієнтуватись у складних соціально-статусних стосунках. Стрижневим поняттям виступало поняття честі, саме воно стало критерієм для усвідомлення особистістю її місця в соціальній піраміді, засобом утвердження її статусу і моральної гідності. Феодала принцип честі часом змушував діяти всупереч іншим добродійностям: доброті, гуманності, інколи навіть усупереч здоровому глузду. Для простих людей той же принцип честі утворив певний світ моральних цінностей: працелюбність, гідність майстра своєї справи, чесна служба, порядність.

Для **буржуазної епохи** характерний інший моральний ідеал. Звільнившись від феодалних родових обов'язків, особистість усвідомила свою самоцінність. Для буржуазної свідомості характерна орієнтація на збагачення, що й формує характер сенсу життя. Вектор ціннісних орієнтацій виражається еквівалентом товарного обміну ("ти - мені, я - тобі"), який вважається найвищим виявом справедливості. Суть чесності буржуазної моралі полягає у збереженні ділової репутації та "нормальному" перебігу підприємницької діяльності.

Моральні вимоги **соціалістичного суспільства** різко відставали від реальної моральної практики, що й позначилось на зниженні загального морального рівня. У надрах суспільної свідомості 70-х років розпочалася своєрідна рефлексія на невідповідність висунутих гасел реальному станові речей, що з середини 80-х років призвело до радикальних змін у суспільстві.

З підручника філософії

Словник

Каркас - основа. **Категорії моралі** - основні поняття моралі, що відбивають її найсуттєвіші сторони: добро, обов'язок, добродійність, совість, гідність, честь.

Статус - правове становище. **Моральний ідеал** - поняття моральної свідомості, що включає найвищі моральні вимоги, відповідність яким дала б змогу особистості набути досконалості. **Еквівалент** - щось рівноцінне, рівнозначне: відповідник.

Рефлексія - роздуми людини над власними думками й переживаннями, самоаналіз.

65. Використавши інформацію з тексту попередньої вправи, скласти висловлювання на тему: «**Моральні цінності сучасного суспільства**». Визначити

формулу сенсу життя своїх ровесників. Висловити власне ставлення до такого формулювання сенсу життя. Висловлювання побудувати так: ТЕЗА – ДОКАЗ - ВИСНОВОК.

66. Прочитати. Використавши інформацію з тексту, пояснити, у чому полягає відмінність між **індуктивним та дедуктивним характером роздуму**. Яку форму будови роздуму ви використали, виконуючи попередню вправу?

Розрізняють дві форми будови умовиводу: **дедуктивний та індуктивний**.

Якщо загальне положення, яке потребує доведення, вже відоме, застосовується **дедуктивна форма**. Схема такого умовиводу має вигляд: ТЕЗА - ДОКАЗ (ДОКАЗИ) - ВИСНОВОК.

Щоб за наявності фактів зробити певний висновок, використовують **індуктивну форму** умовиводу. Його схема: ДОКАЗИ (факти, їхній аналіз і синтез) - ВИСНОВОК. Теза в такому роздумі відсутня.

67. Використовуючи **дедуктивну форму умовиводу**, усно скласти роздуми, використавши як ТЕЗИ подані висловлювання:

- Кожній людині наймиліша рідна мова, тому що...
- Шанобливе ставлення до матері - ознака високої моральності, через те що ...

68. Використовуючи **індуктивну форму**, усно скласти роздуми, використавши як ВИСНОВКИ такі висловлювання:

- ...Таким чином, той, хто дихає суржиком, не може мати духовного здоров'я.
- ... Отже, родина - корабель, що несе людину через бурхливе життєве море.

69. Скориставшись поданою нижче пам'яткою, скласти **план твору--роздуму дедуктивного характеру** на тему: "**В чому я вбачаю сенс свого життя**". Тезу твору сформулювати так: "**Сенс мого життя - ...**" (набуття освіти й професійне самовдосконалення; забезпечення щастя рідних мені людей; створення добробуту моєї родини; бути корисним людям і лишитись у народній пам'яті; здійснити переворот у техніці (кіномистецтві, індустрії моди тощо).

Як складати план твору-роздуму

1. Осмислити тему майбутнього твору, визначити межі теми (що для розкриття теми головне, що менш важливе, проте істотне, від чого варто відмовитись через несуттєвість або неактуальність).

2. Обміркувати **головну думку** майбутнього твору (який висновок мають зробити читачі або слухачі, до чого твір спонукатиме, від чого застереже, над чим змусить замислитись).

3. Подумати, якими **фактичним матеріалом** варто скористатись, щоб розкрити тему твору (розповіді про людські долі; випадки з життя; відомі науці статистичні дані; те, що зберігає народна пам'ять чи увиразнюють твори мистецтва тощо).

4. Сформулювати **тезу твору-роздуму** (суть основної частини твору), для доведення або спростування цієї тези дібрати аргументи та приклади (це підпункти плану основної частини твору). Скласти осердя плану:

П.....(ТЕЗА).....

ЧОМУ? ТОМУ ЩО...

1. Аргумент.

2. Аргумент.

3. Приклад і т. ін. (кількість аргументів і прикладів зумовлюється складністю тези).

4. Сформулювати чіткий **висновок на підтвердження тези** (можна висловити власне ставлення до проблеми).

5. Обміркувати зміст **вступу** до твору. Він має «підводити» до роздуму, пояснювати, що спонукало замислитись над проблемою.

6. Записавши **план твору на чернетці**, перевірити: наскільки чітко сформульовано тезу; чи достатньо аргументації; наскільки послідовно й логічно викладено матеріал; чи відповідає формулювання пунктів плану вимогам до стилю майбутнього твору.

70. Скориставшись пам'яткою, сформулювати тезу та скласти план твору-роздуму на одну з тем:

Які риси необхідні громадянинові сучасної України.

Зразок.

Теза: Справжній українець позбавлений комплексу малоросійства.¹

Чи може держава мати дві державні мови.

Зразок.

Теза: Двомовність гарантує національну роздвоєність громадян.

До чого зобов'язує титул "новий українець".

Зразок.

Теза: Саме "нові українці" мають розбудувати українську державу.

71. На одну з поданих у попередній вправі тем написати твір (за самостійно складеним планом) **на чернетці**. Скориставшись поданою нижче пам'яткою, відредагувати чорновий варіант твору. Переписати роботу начисто.

Як відредагувати твір, написаний на чернетці

1. Переконатись, що твір, розкриває тему.
2. Пересвідчитись, що твір втілює прогнозовану головну думку.
3. Простежити, наскільки достатньо аргументована теза роздуму, наскільки чітко й послідовно викладено думки, наскільки доречні й цікаві приклади.
4. Звернути увагу на доречність вступу та логічність висновків. Перевірити правильність членування тексту твору на абзаци, правильність поєднання речень.
5. Переконатись, що текст твору відповідає вимогам обраного стилю.
6. Якщо виникає сумнів у правильності написання слів, звернутися до словника. Перевірити правильність уживання розділових знаків.

72. Попарно прочитати теми творів та відповідні цим темам заголовки. Що відбивають заголовки? Чи можна до твору на одну й ту тему дібрати кілька різних заголовків? Чим це пояснити? Дібрати кілька заголовків до поданих тем.

Теми:

- Що таке справжній патріотизм?
- Для чого потрібно знати історію України?
- З чого складається національна гідність?

Заголовки:

- Яка орда нам гідність притоптала?
- І щось мені таке болить, що це і є, напевно, Україна.
- І праправнуки згадають прапращурів діло.

73. На одну з поданих у вправі 72 тем написати твір-роздум у публіцистичному стилі за попередньо складеним планом.

УКРАЇНСЬКИЙ МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ

Ділова телефонна розмова

74. Прочитати народні усмішки. Порушення яких правил телефонного спілкування вони увиразнюють?

1. Директор - до секретарки:

- Будьте ласкаві, пошліть до мене додому телеграму, щоб дочка на хвилину залишила телефон: мені треба поговорити з дружиною.

2. Балакуча секретарка закінчила телефонну розмову всього за пів години.

- Дзвонили з управління?

- Ні, то хтось помилився номером.

75. Пояснити, чим ділова телефонна розмова має відрізнятися від приватної. Чим пояснюється така вимога до ділової розмови, як лаконічність? Назвати відомі вам етикетні формули початку-закінчення ділової телефонної розмови.

76. Прочитати. Переказати, ввівши до тексту формули етикету.

Сучасний етикет вимагає, щоб той, хто відповів на дзвінок, сказав: "236-98-02 слухає" або назвав установу, наприклад, "школа № 30", "бухгалтерія Міністерства торгівлі" та назвав себе "слухає Макси-менко".

Той, хто телефонує, одержавши відповідь, має привітатись і представитись. Якщо він звертається від імені своєї установи, то називає її.

Якщо хтось із абонентів не назвався, інший запитує: "Вибачте, з ким я розмовляю?" або "Перепрошую, хто біля телефону?".

Якщо службовець, якому телефонують, не може підійти до телефону, нечемно виявляти цікавість і детально розпитувати про причину дзвінка. Інша річ, коли той, хто підняв трубку, може вирішити питання замість відсутнього.

Ініціатива завершення розмови належить тому, хто зателефонував. Однак, якщо розмовляють чоловік і жінка, таке "право першості" належить жінці. Таким правом може скористатися й співрозмовник, старший за віком або службовим становищем. Молодший може повідомити старшого лише про те, що він уже з'ясував усе потрібне.

Закінчення розмови супроводжують етикетні вирази, що означають вдячність за розмову, вибачення за турботу та прощання.

Якщо сталось неправильне з'єднання, перед абонентом вибачаються за турботу. Не можна кидати трубку, не сказавши ні слова, або висловлювати своє незадоволення. Той, до кого помилково зателефонували, в свою чергу, не повинен виявляти нечемності.

77. Використавши деякі з поданих у рамці етикетних висловів, скласти та "проговорити" діалоги, можливі між:

- інспектором районного відділу освіти та директором школи про необхідність участі учнів школи в міському конкурсі на краще озеленення шкільного подвір'я;
- батьком одинадцятикласника та його класним керівником про те, що причина пропущених учнем уроків - несподівана хвороба бабусі;
- шкільним бібліотекарем та директором книгарні про наявність у продажу потрібних школі підручників (словників, контурних карт...);
- учителем фізичної культури та одинадцятикласником, якому потрібно завтра замінити хворого товариша у змаганнях з волейболу (футболу, тенісу, легкої атлетики).

Я телефоную в такій справі... Я маю повідомити Вас про... Ви просили мене зателефонувати з приводу... Вибачте, Ви не зайнят(ий, а) зараз? Вибачте що відволікаю Вас від справ. Чине змогли б Ви мене вислухати? Дозвольте висловити свою думку... На мій погляд (на мою думку, як мені здається)... Не зловживатиму Вашим часом (терпінням). У мене все (от і все). Отож домовились. Вибачте за турботу. Вдячний за розмову. Дякую за увагу. Спасибі за допомогу (інформацію). З Вашого дозволу я зателефоную ще. Чекатиму на Ваш дзвінок. Телефонуйте, якщо буде потреба. Завжди радий допомогти.

78. Уявити, що ви змушені зателефонувати абонентові додому. «Наговорити» своє повідомлення на автовідповідач, якщо:

- репетитор чекатиме вас завтра у призначений час, але через сімейні обставини ви не зможете прийти на заняття;
- з подругою (другом) ви домовились відвідати театр, але через хворобу піти не зможете, і вам потрібно передати їй (йому) квитки;
- ви обіцяли товаришеві потрібну йому книжку (касету, компакт-диск), проте не зможете піти на зустріч, обіцяне ж йому передасть ваша сусідка, домовитись про зустріч з якою можна, зателефонувавши їй (вказати номер телефону).

10. ДІЛОВІ ПАПЕРИ

Автобіографія

Автобіографія – документ, в якому особа подає власного життя та діяльності.

Обов'язково для автобіографії такі реквізити: назва ділового паперу (автобіографія); прізвище, ім'я та по батькові; дата, місце народження; відомості про навчання; відомості про трудову діяльність; відомості громадську роботу; короткі відомості про склад сім'ї; дата і підпис автора.

Кожне нове повідомлення треба прочитати з абзаца. Обов'язково вимоги до автобіографії – вичерпність відомостей і лаконізм викладу.

Словник

Реквізити - обов'язкові (вихідні) дані для оформлення офіційних документів.

Зразок.

Автобіографія

Я, Зайченко Костянтин Кирилович, народився 10 липня 1980 року в місті Києві. 1987 року я пішов до 1 класу середньої школи № 204 м. Києва, яку закінчив 1999 року.

Того ж року я вступив на перший курс філологічного факультету Національного університету імені Тараса Шевченка. Зараз навчаюсь на другому курсі.

Мій батько - Зайченко Кирило Іванович, учитель математики загальноосвітньої школи I-III ступенів № 189 м. Києва. Мати працює медичною сестрою в Київській лікарні швидкої допомоги.

20. XI. 2000 р.

Зайченко

79. За поданим зразком скласти **автобіографію**. Пояснити, чому не можна висловитись так: "Моя автобіографія". Пригадати десять іншомовних слів з коренем **авто**.

80. За поданим зразком скласти **автобіографію** від імені старшої сестри або брата,

матері або батька. Докладно розпитавши бабусю чи дідуся, скласти автобіографію від імені когось із них.

*81. Назвати відомі вам **автобіографічні твори художньої літератури**. У чому полягає специфіка таких творів? Що спільного і що відмінного має автобіографія-діловий папір та художня автобіографія письменника або автобіографічна повість (роман, поезія тощо) ?*

82. Подані мовні кліше перекласти українською мовою. Які з них можуть уживатися в автобіографії? За яких обставин і навіщо складається автобіографія ?

Обязуюсь возвратить, следующие вещи, состав семьи, состоять на учете, перечисленные документы, по семейным обстоятельствам, работа по совместительству, по окончании, проживать по адресу, работал в должности.

Словник

Кліше - готовий мовний зворот, що використовується в певних умовах і подібних текстах, полегшуючи процес ділового спілкування.

Заява

*83. Прочитати. Кому, на вашу думку, адресовано **заяву**, про яку йдеться в уривку? Який зміст заяви? Пояснити, навіщо подається заява.*

Жінка, сидячи за столом, тримала в руці Богданову заяву, але вже дивилась не на неї, а на Богдана. Крижаним голосом запитала:

- Колосовський Богдан Дмитрович? Ви, отже, виявили бажання йти добровольцем на фронт?

- Виявив.

- В окопи? Під кулі? Під танки? Туди, де - зовсім не виключено - чекає вас смерть? Ви на все це зважили?

- Так, зважив.

- Ми віддаємо належне вашому патріотичному намірові. Але якщо ви при цьому погарячкували, піддалися загальному настроєві, виявили просто юнацьку поспішність, то ще не пізно забрати заяву назад: ось вона.

Жінка поклала Богданову заяву на самий край стола.

- Ні, я не забираю.

За О. Гончаром

Заява – документ, який містить пропозицію або прохання однієї чи кількох осіб до особи, що керує установою.

84. Прочитати. Використавши одержану з тексту інформацію, скласти пам'ятку «Як писати заяву».

Заява пишеться від руки в одному примірнику. Включає такі реквізити:

- назва організації, установи чи посади особи, яким подається заява (вказується праворуч, на останній третині рядка);
- відомості про того, хто подає заяву (розміщуються нижче першого реквізиту);
- назва документа - "заява" (пишеться посередині);
- текст заяви (записується з абзаца);
- дата й підпис (підпис - праворуч під текстом, дата - ліворуч).

85. Прочитати зразки заяв. Звернути увагу на розміщення наявних у текстах документів **реквізитів**. Пояснити, в чому полягає відмінність між простою заявою (зразок 1) і складною (зразок 2).

Зразок 1.

Директору загальноосвітньої
школи **I-III** ступенів № 414 м. Києва
Одарченкові М.І.
учня 11-А класу
Фінчука О.С.

Заява

Прошу дозволити мені достроково скласти державні випускні іспити у зв'язку з виїздом моєї родини на постійне проживання до іншого міста.

20.04.1999р.

Фінчук

Зразок 2.

Ректорові Національного
педагогічного університету
ім. М.П.Драгоманова, дійсному
члену АПН України професору
Шкілю М.І.

Яковенка Семена Степановича,
який проживає за адресою:
м. Київ, вул. А.Бучми, 30, кв.8

Заява

Прошу допустити мене до співбесіди для вступу на підготовче відділення керованого Вами вищого навчального закладу. До заяви додаю: атестат про середню освіту; довідку про стаж роботи; довідку про стан здоров'я; характеристику-рекомендацію; автобіографію; чотири фотокартки.

20.08.1999 р.

Яковенко

86. *Скласти заяву (від власного імені) про:*

- зарахування на курси користувача ПК (бухгалтерської справи та аудиту; іноземної мови; стенографії та машинопису; модельєрів-закрійників...);
- про звільнення від занять у школі на тиждень у зв'язку з участю у Всеукраїнських змаганнях юніорів з хокею (футболу, тенісу...).

87. *Прочитати. Для яких ділових паперів властиве використання кожної з поданих стереотипних конструкцій (мовних кліше)? Які з них уживають у заяві? У яких ділових паперах вживається виділене кліше?*

Оголосити подяку; ми, що нижче підписалися; зобов'язуюсь повернути; вхід вільний; порядок денний; план затвердити; контроль за виконанням покласти на...; прошу дозволити; надати відпустку; прошу перенести; одержав нараховані учням 300 грн; прошу надати мені...; *доручаю отримати.*

Доручення

Доручення – документ, за яким організація чи окрема людина надає іншій особі право від її імені здійснювати якісь дії. Залежно від того, хто надає певних повноважень особі – установа, підприємство чи окрема людина – доручення бувають офіційні та персональні (особисті).

88. Прочитати. Дати відповіді на запитання: *навіщо складаються доручення? Навести приклади зі шкільного життя.*

Особисті доручення складаються окремими людьми, які передають свої права іншим, тобто доручають, довіряють комусь виконати те, що належало б зробити їм самим. Звичайно, доручення не повинно суперечити закону. Не можна, скажімо, передати комусь право на складання іспитів. Частіше за все передається право на одержання заробітної платні, поштових відправлень тощо.

В дорученні обов'язково має бути зазначено прізвище, ім'я та по батькові того, хто доручає, й такі ж дані про того, кому доручається. В дорученні треба точно назвати доручені дії, вказати термін дії доручення й дату його видачі. Підпис особи, яка видала доручення, завіряється печаткою державної або громадської установи, навчального закладу, сільської ради, нотаріальної контори тощо.

Доручення (як і розписка та квитанція) - документ, який виражає юридичну довіру особі.

З кн. «Учіться висловлюватися»

89. *Ознайомившись зі зразком доручення, скласти аналогічний діловий папір від власного імені з дорученням на одержання заробленої вами платні під час роботи у складі шкільної учнівської ремонтної бригади.*

Доручення

Я, Пилипчук Сергій Петрович, доручаю Пилипчук Олені Федорівні отримати грошовий переказ у сумі 42 (сорока двох) грн. 00 коп, який надійшов на моє ім'я до поштового відділення №192.

Пилипчук

Підпис учня 11 класу Пилипчука С. П. засвідчую:

Директор загальноосвітньої школи

I-III ступенів № 258

20.02. 1999 р.

К.В.Скрипник

90. *Скласти доручення:*

- від імені бабусі, яка доручає онукові одержати її пенсію (вказати місяць, рік);
- від імені заступника директора школи з господарської роботи, який доручає учневі 11 класу одержати за безготівковим розрахунком 350 електроламп у магазині електротоварів;
- від імені бібліотекаря районної бібліотеки, який доручає голові читацької ради одержати за безготівковим розрахунком 10 тлумачних словників на книжковій базі.

Розписка

Розписка – документ, який підтверджує передачу та одержання матеріальних цінностей (грошей, товарів) або документів. Розписка завіряється підписом одержувача.

Реквізити, які обов'язково вказуються в розписці: назва документа (розписка), посада, прізвище, ім'я, по батькові того, хто дає розписку; вказівка, кому видається розписка; пояснення, щодо чого видається розписка (вказується точне найменування матеріальних цінностей, сума грошей вказується цифрами і (в дужках) словами); дата й підпис одержувача.

Зразок.

Розписка

Я, вчитель української мови та літератури загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 81 м. Києва Михайленко Ніна Гнатівна, одержала від завгоспа школи Палагнюка Івана Макаровича магнітофон «Панасонік» для репетицій та проведення шкільного літературного вечора. Магнітофон зобов'язуюсь повернути не пізніше 20.05.2000 р.

1.04.2000 р.

Михайленко

91. *Скориставшись поданим вище зразком, скласти одну з таких розписок:*

- про одержання в шкільній бібліотеці підручників з української мови для 5, 6, 7 класів із зобов'язанням повернути їх через три місяці;
- про одержання у вчителя інформатики двох книг з комп'ютерної грамоти (назву книг вказати) для приватного користування протягом двох місяців;
- про одержання в шкільній швейній майстерні швейної машинки для індивідуального користування строком на тиждень.

Протокол (складний)

92. *Подані мовні кліше перекласти українською мовою. Які з них традиційно вживаються в тексті протоколу? Які можуть бути вжиті у протоколі? За яких обставин складають протокол, що в ньому фіксують?*

Повестка дня, прийнять к сведению, председатель (собрания), регистрационный список, в состав комиссии ввести, принять за основу, выписка из..., несмотря на

неоднократные указания, в порядке исключения, в соответствии с..., основание для..., одобрить план проведения мероприятий, предоставить помощь, принимая во внимание, поставить в известность, список прилагается, возбудить ходатайство о..., контроль за исполнением возложить на...

Протокол – документ, у якого фіксується час, місце мета проведення зборів, нарад, засідань, конференцій та інших зібрань, зазначається склад присутніх, зміст доповідей та виступів, а також формулюються рішення з обговорюваних питань, вказуються відповідальні за виконання прийнятих рішень та терміни їх виконання.

Протоколи бувають: стислі (фіксують тільки обговорювані питання, прізвища та ініціали тих, хто виступав, ухвали), повні або складні (крім усього названого, містять тексти виступів доповідачів та інших осіб, що брали участь в обговоренні питання).

Протокол складається відповідно по пунктів порядку денного. Позиції протоколу формулюються так: СЛУХАЛИ (зазначають прізвище, ініціали, посаду того, хто виголошував доповідь, зміст доповіді. Якщо наявний повний текст доповіді, зазначають: текст доповіді додається): ВИСТУПИЛИ (зазначають прізвище та ініціали кожного, хто брав участь в обговоренні, зміст його виступу): УХВАЛИЛИ (чітко формулюють суть прийнятої зібранням ухвали). Якщо ухвала стосується різних за характером питань, їх виділяють арабськими цифрами.

Слова СЛУХАЛИ. ВИСТУПИЛИ. УХВАЛИЛИ записують (друкують) з нового рядка великими буквами. Після них ставлять двокрапку.

Зразок.

Протокол № 6

від 12.01.2000 р.

зборів учнів 11-В класу

загальноосвітньої школи I-III ступенів № 195

Голова І.Ю. Сенченко.

Секретар С.П. Гарник.

Присутні 25 осіб (список додається).

Відсутні через хворобу - 2 особи.

Порядок денний:

1. Повідомлення фізорга класу про підготовку старшокласників до проведення змагань із зимових видів спорту.

2. Інформація старости класу про відвідування учнями класу уроків фізичної культури.

І. СЛУХАЛИ:

Фізорг класу С.П.Дмитровський повідомив про підготовку школи до проведення змагань старшокласників із зимових видів спорту, яке, відповідно до плану роботи школи, відбудеться з 18 по 23.01.2000 р.

С.П. Дмитровський вказав на бажаність допомоги в забезпеченні спортивним обладнанням (ковзанами, лижним взуттям) учнів класу, які братимуть участь у змаганнях, а також на потребу силами учнів класу організувати підготовку катка на шкільному подвір'ї для змагань старшокласників із бігу на ковзанах.

ВИСТУПИЛИ:

О.Л.Коваль - запропонувала взяти напрокат потрібну кількість ковзанів для змагань у спортивному інтернаті №14.

В.С. Камінецький - запропонував власними силами поремонтувати зіпсовані ковзани, які зберігаються в шкільному спортзалі.

Т.М. Бібченко - запропонував силами учнів класу (хлопців) залити каток на шкільному стадіоні 18.01 (у неділю). Роботу розпочати о 10 год.

УХВАЛИЛИ:

1. О.Л.Коваль та Г.П. Пшеврацькій узяти напрокат 5 пар ковзанів на 20-21.01.2000р.

2. Р.Л.Самохвалову організувати ремонт зіпсованих ковзанів, які зберігаються в шкільному спортзалі (до 20.01.2000 р).

3. Каток для спортивних змагань старшокласників обладнати силами учнів класу (хлопців). Роботу розпочати о 10 год 18.01.2000р. Доручити Р.О. Самченкові не пізніше 17.01.2000 р. отримати в завгоспа школи шланг та 10 лопат.

ІІ. СЛУХАЛИ:

Староста класу О.П. Шапаренко повідомила про систематичне невідвідування уроків фізичної культури без поважних причин учнями С.І. Білоноженком та І.В. Безвербним.

УХВАЛИЛИ:

Учні С.І. Білоноженката І.В. Безвербного зобов'язати пояснити причини невідвідування ними уроків фізичної культури на спільних зборах учнів класу та їхніх батьків 15.01.2000 р.

Голова	(підпис)	І.Ю. Сенченко
Секретар	(підпис)	С.П. Гарник

93. За поданим вище зразком скласти один із таких **протоколів**:

- зборів учнів 11 класу з питання необхідності надати школі допомогу в придбанні словників для шкільної бібліотеки (навчального кабінету української мови та літератури);
- спільних зборів учнів 11 класу та їхніх батьків з питання організації екскурсії до Канева (Львова, Переяслава-Хмельницького);
- спільних зборів учнів 11 класу та їхніх батьків з питання підготовки до випускного вечора.

Звіт про виконану роботу

Звіт – документ, у якому подається повідомлення про виконання роботи.

Реквізити, обов'язкові для оформлення звіту: назва документа (звіт); зазначення періоду, за який складається звіт, назва групи, класу, відділу, організації, установи; текст звіту; підпис особи, яка склала діловий папір, дата складання звіту.

Звіти про виконання одноразових завдань розпочинаються словами "Відповідно до Вашого доручення", "За Вашим завданням". Звіти про роботу за певний проміжок часу (навчальна чверть, квартал, навчальний або календарний рік) розпочинаються так: "Протягом звітнього періоду було виконано (організовано, проведено...)"

Текст звіту складається відповідно до пунктів плану роботи. Наприкінці звіту даються пояснення щодо причин часткового чи повного невиконання певних пунктів плану роботи, окреслюються перспективи виконання наміченого плану.

94. Скориставшись поданою нижче схемою, скласти один із таких звітів:

- про чергування класу по школі;
- про організацію й проведення екскурсії до музею етнографії та народного побуту просто неба (у Пирогові або Переяславі-Хмельницькому).

Звіт

про роботу учнівського комітету
за 1999-2000 навчальний рік

(Текст)

Голова учкому
Секретар

(підпис)
(підпис)

Прізвище
Прізвище

14.05.2000р.

ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВ

Вправа 2. 1. Слова Христа (Євангелія від Луки, 6:31. Нагірна проповідь). 2. Григорію Сковороді. 3. Маркові Туллію Цицерону. 4. Тарасові Шевченку. 5. Лесі Українці. **Вправа 53.** Критик, критикан, критиканство, критичний. **Вправа 82.** Зобов'язуюсь повернути, такі речі, склад сім'ї, перебувати на обліку, перераховані документи, за сімейних обставин, робота за сумісництвом, після закінчення, мешкати за адресою, працював на посаді (обіймав посаду). **Вправа 92.** Порядок денний, прийняти до відома, голова (зборів), реєстраційний список, до складу комісії ввести, прийняти за основу, витяг з ..., незважаючи на неодноразові вказівки, як виняток, відповідно до..., підстава для..., схвалити план проведення заходів, надати допомогу, беручи до уваги, довести до відома, список додається, порушити клопотання про..., контроль за виконанням покласти на...

У посібнику систематизовано матеріал, який одинадцятикласники вивчають упродовж навчального року на уроках розвитку зв'язного мовлення, викладено теоретичні положення та подано вправи і завдання практичного характеру.

Система вправ і завдань готує одинадцятикласників до роботи над творчим переказом і творами на суспільну та моральну-етичну теми, рефератом доповіддю, готує до участі в дискусії. Окремі розділи присвячено навчанню складати ділові папери (автобіографію, заяву, доручення, розписку, протокол, звіт про виконану роботу).

У рубриці «Український мовленнєвий етикет» подано традиційні формули спілкування та нормативні етикетні вирази, якими треба послуговуватись у різноманітних комунікативних ситуаціях, а також завдання і вправи, у процесі виконання яких учні зможуть використати такі формули.

Посібник призначено для учнів одинадцятого класу загальноосвітньої школи.

Учителі можуть використовувати його як збірник дидактичних матеріалів.

Студентам педагогічних вищих навчальних закладів посібник стане у пригоді час підготовки до занять з методики викладення української мови.

